

SAİD NURSİ'DE "HAŞİR"

MUHAMMET BAKA

DANIŞMAN:

DOÇ. DR. RAMAZAN BİÇER

Sakarya, 2008

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

SAİD NURSİ'DE “HAŞİR”

HAZIRLAYAN : MUHAMMET BAKA
0404.00023

DANIŞMAN : DOÇ. DR. RAMAZAN BİÇER

BİTİRME ÇALIŞMASI

Sakarya, 2008

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
I. AHİRETE İMAN	1
II. KABİR HAYATI	2
III. AHİRET HAYATININ MERHALELERİ	3
A. Kıyametin Kopması.....	3
B. Hesabın Görülmesi.....	4
C. Hesap Sonrası Hayat.....	8
BİRİNCİ BÖLÜM	10
I. HAŞİR	10
II. HAŞİRLE İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR	11
A. Ba's.....	11
B. Meâd.....	13
KUR'AN'DA YENİDEN DİRİLİŞİN İSPATI	14
İKİNCİ BÖLÜM	16
I. GAZZÂLİ'NİN HAŞİRLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	16
II. FAHREDDİN ER-RÂZÎ'YE GÖRE HAŞİR	19
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	21
I. SAİD NURSÎ'DE "HAŞİR"	22
A. Risale-i Nur'daki Haşrin Vukuuna Dair Deliller.....	25
1. Saadet-i Ebediyyeyi Gerektiren Sebepler Var mıdır?.....	31
2. Ebedî Saadeti Verecek Fail Muktedir midir?.....	35
II. SAİD NURSÎ'YE GÖRE YENİDEN DİRİLİŞ İNANCININ PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK ETKİLERİ	41
SONUÇ	46
BİBLİYOGRAFYA	48

ÖNSÖZ

Ahret rüknü islamın en sabit, sarsılmaz bir hakikatidir. Gelmiş geçmiş bütün peygamberler, hadsiz evliya ve asfiya hepsi icma ve tevatür kuvvetiyle yeniden diriliş ve ebedi bir hayattan haber vermişlerdir. Şüphesiz insanlığın yıldızları hükmünde olan bu kadar insanların hepsinin aynı noktaya işaret etmesi ve aynı şeyden haber vermesi ahiret rüknünün önemine yeterli bir delildir.

Bu çalışmamızda Risâle-i Nur Külliyyatı'nda haşrin ispat yöntemini araştırmaya çalışacağız. Konuya giriş olarak ilk önce ahirete imanın önemine ve ahiret merhalelerine kısaca değineceğiz.

Birinci bölümde ahiretle ilgili “haşr”, “ba’s” ve “meâd” kavramlarını izah edecek, ayrıca Kur’an’daki ba’sle ilgili delillere işaret edeceğiz.

İkinci bölümde Bediüzzaman’ın kendilerinden etkilendiğini düşündüğümüz Gazzâlî ve Fahreddin Râzî’nin görüşlerine yer vereceğiz.

Üçüncü bölümde ise Risale-i Nur’da haşrin ispatını ve yeniden diriliş inancının psikolojik ve sosyolojik faydalarını ele alacağız.

Çalışmamızda ifade, üslûp ve yöntem açısından yol gösteren başta danışman hocam Doç. Dr. Ramazan Biçer’e, önemli uyarı ve tavsiyelerde bulunan Doç. Dr. Mustafa Akçay’a ve Yrd. Doç. Dr. Süleyman Akkuş’a teşekkürü bir borç bilirim.

Muhammet Baka

Sakarya 2008

GİRİŞ

Ahiretin varlığı ve mahiyeti, ulûhiyyet ve nübüvvet konularından sonra kelim ilminin üçüncü temel konusunu teşkil eder. Bu hususta genel olarak kelam bilginleri, haşr-i cismaninin ispatı ve ahiret hayatının nasıl olacağı meselelerinde durmuşlardır. Ahiretin varlığının aklen mümkün olduğuna, Allah'ın (cc) ikinci bir hayatı yaratmaya kadir olduğuna, sorumluluk prensibinden kaynaklanan ceza ve mükâfatın gerekliliğine temas etmişlerdir.

Ahiretin varlığı konusunda bazı akli deliller ileri sürülmekle birlikte mahiyeti, aklın sınırlarını aştığı ve gaybî konulardan olması dolayısıyla naslara bina edilmiş, sem'iyât olarak isimlendirilmiştir.

I. AHİRETE İMAN

Kur'an'ın ana esasları ve Kuran'ın takip ettiği maksatlar; tevhit, nübüvvet, haşir, adalet ile ibadet olmak üzere dört unsurdur. Kur'an'ın tamamını nazar-ı dikkate aldığımızda O'nun, bu dört esası izah ve ispat etmeye çalıştığını görürüz. Yine Kur'an'ın dörtte birlik bir kısmı ahiretten bahsetmektedir.

İman esasları bir bütündür. Birine inanıp diğerine inanılmaması düşünülemez. Çünkü bu esaslardan her biri diğerine hem delil, hem de neticedir. Her biri aynı zamanda diğerini ispat eder.

Dikkat edilirse Kuran, Allah'ın varlığına ve birliğine inanmanın gerekliliğinin hemen ardından öldükten sonra tekrar dirilmeye inanmanın gerekliliğini anlatmaktadır.

Allah Teala Kuran'da, peygamberimiz hadislerinde âhiretin geleceğini vaat etmektedirler. Kur'an, tekrarla "göreceksiniz" diye tehdit etmektedir. Dolayısıyla

ahiretin gelmeyeceğini (farz-ı muhal olarak) düşündüğümüzde Kuran'ın davası neticesiz kalmakta, abes olmaktadır.

Ahiret inancı, Tanrı'nın varlığını kabul eden hemen bütün dinlerde ve düşünce sistemlerinde mevcuttur. Fakat ahiret hayatının mahiyeti ve tasviri hakkındaki inançlar farklı farklıdır.¹

İnsan hayatının geçirdiği aşamaları ve ilerde onu bekleyen halleri dört devre şeklinde ifade etmek mümkündür. Bunların birincisi insan ruhunun yaratılıp bedene üfleninceye kadar ki "ruh" aşaması, ikincisi dünya hayatı, üçüncüsü tekrar dirilişe kadarki "kabir hayatı", dördüncüsü ise ba'sla başlayıp sonsuza kadar devam edecek ahiret hayatıdır. Buna göre ölümden sonraki hayat, kabir hayatı ile başlamaktadır.

II. KABİR HAYATI

Kabir, âhiret duraklarının ilkidir.² Kıyametin kopmasına kadar sürecek bu hayata "berzah hayatı" da denilmiştir. Berzah, iki şey arasındaki mânia, engel anlamlarına gelmekte olup, Kur'an'da hem sözlük anlamında,³ hem de ölümlerle yeniden dirilme arasındaki hali ifade etmek için kullanılır.⁴ Bir insanın kabir hayatını yaşaması için mutlaka bedeninin mezara konulması gerekmektedir.

Mezarda ruhun cesede intikali ve ölünün dirilmesi bizim idrakimizin üstünde bir keyfiyettir. Şehitler hakkında da Kur'an-ı Kerim'de diri olarak dolaştıkları, bunun bizim şuurumuzun dışında kaldığı bildirilmektedir.⁵

Kabir hayatı bedeninin bütün organları ile diri olması şeklinde değil, kişinin haz veya elem hissetmesi şeklinde anlaşılmıştır. Burada hissedilen haz veya elem konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. İlk görüşe göre hayat için mizaç ve

---

¹ Topaloğlu, Bekir, "Ahiret", *DİA*, I, 543

² Tirmizi, "zühd", 5

³ el-Furkân, 25/53

⁴ el-Mü'minûn, 23/10

⁵ el-El-Bakara, 2/154

bünye şart değildir. Allah (cc) kabre konulan ölüye münker ve nekirin sorularına cevap verecek kadar bir hayat bahşeder, sonra da haşre kadar bedenini oluşturan cüzlere elem veya hazları tattırarak bu hayatı devam ettirir. İkinci görüşe göre ise söz konusu elem veya hazları tatma cismani haşre kadar insanın bedenini oluşturan nefs-i nâtıkaya aittir.⁶

Ehl-i sünnet âlimleri nimet ve azabı ile kabir hayatının hak olduğunu söylemişler ancak bu hayatın mahiyeti konusunda ortak bir şey söylememişlerdir. Mu'tezile kelamcıları, Ehl-i sünnet âlimlerinin kabir hayatının varlığı konusunda ileri sürdükleri delilleri yorumlamışlar, kabir azabını inkâr etmişlerdir. Bir kısım mu'tezile kelamcıları ise kabir azabının sürekli değil, özel ve geçici haller için olabileceğini savunmuşlardır.⁷

III. AHİRET HAYATININ MERHALELERİ

Âhret hayatını kıyametin kopması, hesabın görülmesi ve hesap sonrası ebedi hayatın başlaması şeklinde üç merhaleden ele alıp incelemek mümkündür⁸

A. Kıyametin Kopması

Kıyametin saatini ancak Allah bilebilir. Kur'an'da kıyamet, saat tabiriyle ifade edilmiştir ve onun bilgisinin ancak Allah katında olduğu vurgulanmıştır.⁹ Kıyametin çok dehşet verici bir hadise olduğu çeşitli ayetlerde anlatılmıştır:

“Ey insanlar rabbinize karşı gelmekten sakının. Gerçekten kıyamet saatinin depremi müthiş bir olaydır. Onu göreceğiniz gün... Çocuğunu emziren anne dehşetten çocuğunu unutup terk eder. Hamile olan her kadın ceza günü düşürür.

---

⁶ Topaloğlu, Bekir; Yavuz, Şevki; Çelebi, İlyas, *İslamda İnanç Esasları*, İstanbul Çamlıca yay. 2006, s. 267

⁷ Kılavuz, Saim, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat 2006, s. 340

⁸ Topaloğlu, Bekir, “Ahiret” *DİA*, I, 546.

⁹ el-A'raf, 7/187

İnsanları sarhoş olmuş görürsün. Hâlbuki onlar sarhoş değiller. Fakat Allah'ın azabı pek çetindir.”¹⁰

“Kâfirliğe devam ederseniz çocukları birden ak saçlı ihtiyarlara çevirecek o günden kendinizi nasıl koruyabilirsiniz?”¹¹

“O gün gökyüzü erimiş maden gibi olur. Dağlar da atılmış yüne döner. Dost dostu sormaz.”¹²

“Gökyüzü yarıldığı zaman, yıldızlar döküldüğü zaman, denizler birbirine katıldığı zaman, kabirlerin içindekiler dışarı çıkarıldığı zaman, insanoğlu (yapıp) gönderdiklerini ve (yapamayıp) geride bıraktıklarını bir bir anlatır.”¹³

Kıyametin saatinin ancak Allah katında olduğu bildirilmekle beraber Kur'an'da kıyametin yaklaştığı ifade edilmiştir.¹⁴

Kıyametin kopuşuyla ilgili Kur'an'ın verdiği bilgilere göre İsrâfil a.s.'in sûra üflemesiyle bütün canlılar cansız olarak yere düşecekler, ikinci üflemeden sonra ise bütün insanlar kabirlerinden ayağa kalkacaklardır.¹⁵

B. Hesabın Görülmesi

Kur'an'ın verdiği bilgilere göre hesabın görülmesi, sûr'a ikinci defa üflenmesiyle insanların yeniden dirilip (ba's) hesaba çekilmek üzere bir meydanda toplanmasıyla başlar. Toplanılacak yere mahşer, mevkıf veya arasât denir.

Sur, dünya ölçüleri ile mahiyeti kavranabilecek bir şey değildir. Nasların beyanına göre sura iki defa üflenecektir. Birincide Allah'ın dilediği dışında göklerde ve

---

¹⁰ el-Hac, 22/1-2

¹¹ Müzzemmil, 73/17

¹² el-Meâric, 70/8-10

¹³ el-İnfîtâr, 82/1-5

¹⁴ el-Kamer, 54/1

¹⁵ ez-Zümer, 39/68

yerde bulananların hepsi ölecek,¹⁶ yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine çarpılarak darmadağın edilecek,¹⁷ kısaca kainattaki nizamın bozulacak ve bütün canlıların yok olacak; ikinci üflenışte ise insanlar ayağa kalkacak,¹⁸ bütünüyle bir araya getirilecektir.¹⁹

Hesap, ahirette amel defterleri dağıtıldıktan sonra adalet terazilerinin kurulacağı ve hesabın görüleceğı safhayı ifade eder.

Allah Teâlâ, yer gök ve ikisi arasındakileri boşa yaratmadığını,²⁰ insanların dünya hayatına imtihan için gönderildiklerini,²¹ iman edip iyi amel işleyenlerle bozguncuların bir tutulmayacağını²² haber vermektedir.

Ayrıca herkese kazandığının karşılığı verilmek üzere hesaplarının görüldüğü bir günün olacağını,²³ Allah'ın her şeyin hesabını arayan olduğunu,²⁴ bu günde insanların gizli ve açık bütün amellerinden hesaba çekileceğini,²⁵ o gün, rablerinin emrine uyanlar için en güzel mükafatlar olacağı,²⁶ kitabı sağından verilenlerin kolay bir şekilde hesaba çekileceğini,²⁷ kitabı sol tarafından verilenlerin “keşke bana kitabım verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim” diyeceğini,²⁸ o gün herkesin kendi hesabından sorumlu olacağı,²⁹ o gün Allah Teâlâ'nın hükmedeceğı, o günün hükmünü bozacak hiç kimsenin olmayacağı,³⁰ Allah'ın

---

¹⁶ ez-Zümer, 39/68

¹⁷ el-Hâkka, 69/13-15

¹⁸ ez-Zümer 39/68

¹⁹ Kehf, 18/99

²⁰ Sad, 38/27

²¹ el-Mülk, 67/2

²² Sad, 38/28

²³ İbrahim, 14/41

²⁴ en-Nisâ, 4/86

²⁵ el-Bakara, 2/284

²⁶ er-Ra'd, 13/18

²⁷ el-İnşikak, 84/8

²⁸ el-Hakka, 69/25

²⁹ el-En'âm, 6/52, 69

³⁰ er-Ra'd 13/41

hesabı çok çabuk gören olduğu,³¹ hesap sorucu olarak Allah Teâlâ'nın yeteceği,³² hesap esnasında asla adaletsizlik yapılmayacağı, zerre kadar iyilik yapanın mükafatını, zerre kadar kötülük yapanın da cezasını göreceđi³³ haber verilmektedir.

İslam bilginlerine göre bütün insanlar öncelikle iman edip etmediklerinden, iman edenler ise hem kul, hem de Allah haklarından hesaba çekileceklerdir. Orada deliler ve çocuklar için hesap yoktur. Müşrik çocukları ve ehl-i fetret hakkında farklı görüşler bulunmakla beraber müşrik çocukları için genel eğilim hesaptan muaf olacakları yönündedir. Ehl-i fetret için eşariyye, selefiyye ve cebriye sorgu olmayacağını söylerken, mu'tezile iyilik ve kötülüğünü bildikleri fiillerden, maturidiler ise sadece kainatın yaratıcısını bilmekten sorumlu tutulacaklarını söylemişlerdir.³⁴

Allah Teala, ahiret günü tartının hak olduğunu,³⁵ kıyamet günü adalet terazileri kurulacağını, kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmeyeceğini, (yapılan iş) bir hardal tanesi kadar da olsa onun adalet terazisine getirileceđini³⁶ haber vermektedir.

Mizan, her ne kadar terazi ve ölçü aleti demek ise de o, bu dünyadaki ölçü aletlerine benzetilemez. Bu nedenle mahiyetini kavramak mümkün değildir. Mu'tezile alimleri, amellin kemiyet değil keyfiyet olduklarını, ağırlıklarının olmayacağını, bu sebeple de tartılmalarının düşünölemeyeceğini ileri sürerek mizanla ilgili ayetleri mecazi manalara te'vil etmişlerdir. Bazı selef âlimleri ise mizanı tamamen maddileştirmişlerdir. Ehl-i sünnet kelimcileri her iki görüşü de isabetsiz bulmuş, bir anlamda ikisinin ortasında bulunarak mizanın, amelleri

---

³¹ el-Bakara, 2/202

³² en-Nisâ, 4/6

³³ Zilzâl, 99/7-8

³⁴ Topaloğlu, a.g.e. s. 300

³⁵ el-A'râf, 7/8

³⁶ el-Enbiyâ, 21/47

ölçmeye yarayan ve aklın içi yüzünü bilmekten aciz kaldığı ilahi adalet ölçüsü olduğunu belirtmişlerdir.³⁷

O gün, zalimlerin ve inkârcıların şefaatchisinin olmayacağı,³⁸ Allah Teala'nın takva sahipleri için şefaate edeceği,³⁹ Allah'ın izin verdiklerinden, hoşlandıklarından, O'nun nezdinde söz ve izin alandan başkasının şefaatinin fayda veremeyeceği,⁴⁰ Allah'ın rızasına ulaşmış olandan başkasına şefaate edilmeyeceği⁴¹ bildirilmiştir.

Peygamber efendimiz hadislerinde; ümmetinden günah işleyenlere şefaate edeceğini,⁴² peygamberlerin, âlimlerin ve şehitlerin şefaate edeceğini,⁴³ bütün insanların mahşerde ıstırap içinde buldukları bir zamanda kendisine “şefaate-i uzma” yetkisi verileceğini (makam-ı Mahmud)⁴⁴ haber vermiştir.

Mu'tezile, ilahi adalete aykırı olduğu gerekçesiyle şefaati reddederken bunu, cennette mü'minlerin derecelerinin yükselmesi şeklinde yorumlamaktadır. Ehl-i sünnet âlimleri hadislerde haber verilen zatların Allah'ın izni ve rızası ile şefaate edeceklerini kabul etmektedirler.⁴⁵

Şîa ise, Ehl-i sünnetin de telakkisinden öte bir şefaate anlayışını dile getirmekte, şefaatin peygamberler ile vasilelere ait olduğunu, ayrıca diğer mü'minler içinden de şefaate edeceklerin olduğunu kabul etmektedirler.⁴⁶

---

³⁷ Topaloğlu, a.g.e. s. 301

³⁸ el-A'râf, 7/53

³⁹ el-En'âm, 6/53

⁴⁰ Sebe', 34/23

⁴¹ el-Enbiyâ, 21/28,

⁴² Ebû Dâvud, “Sünnet”, 21

⁴³ İbn Mâce, “Zühd”, 37

⁴⁴ Buhârî, “Zekat”, 52

⁴⁵ Kılavuz, a.g.e. s. 366

⁴⁶ Topaloğlu, a.g.e. s. 304

C. Hesap Sonrası Hayat

Hesaptan sonra herkes ebedi olarak ya cennete ya da cehenneme gidecektir. Fakat bir kısım insanlar belli bir süre ne cennete ne de cehenneme gideceklerdir. Bunlara “a’raf ehli” denilmektedir. Buna göre hesaptan sonraki hayatı üç grupta incelememiz mümkündür.

Ahret inancına sahip bütün dinlerde biri ceza biri de mükâfat yeri olmak üzere iki mekânın varlığı kabul edilmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de “O gün (amelleri tartacak) terazi haktır. Kimin (sevap) tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtulanlardır. Kimin (sevap) tartıları hafif gelirse, işte onlar da ayetlerimize haksızlık etmelerinden ötürü kendilerini ziyana sokanlardır,” buyrulmuştur.⁴⁷

Cennet ve cehennem hayatını tasvir eden nasların üslup ve muhtevasına baktığımızda bu ikinci hayatın sadece ruhlar âleminde başlayıp devam edeceğini ileri sürmek, bu hayatın içinde bedenlerin rol almayacağını söylemek aşırı bir te’vil olur. Bu sebeple Gazzâlî “haşr-i cismanî”yi inkâr eden filozofları tekfir etmiştir.⁴⁸ Bediüzzaman ise onları tekfir etmemiş, ancak fâsık, günahkâr, âdi bir mü’min derecesine ulaşabildiklerini söylemiştir.⁴⁹

Nasların, ahirete ait halleri tasvir ederken dünyadakilere benzeterek anlatması insanların idrak edebilmeleri içindir. Hiç şüphesiz ki ahiret halleri ve nimetleri, mahiyetleri ve temel özellikleri itibariyle dünyadakilerden çok farklıdır ve dünya ölçüleri ile tarif edilemez. Secde suresinde bu hakikate işaret edilmiştir.⁵⁰

Cehennemın veya azabının ebediliği hususunda dört farklı görüşten bahsetmek mümkündür:

---

⁴⁷ el-A’raf, 7/8-9

⁴⁸ Gazzâlî, *Tehâfütü’l-Felâsife*, çev. Bekir Karlığa, İst. Çağrı yay. 1981, s. 212

⁴⁹ Nursi, Said, *Sözler*, “30. söz” *İst. Envar Neşriyat*, 2005, s. 543

⁵⁰ es-Secde, 32/17

1. Cehenneme giden kişi ebedi olarak cehennemde kalır. (Havâric ve Mu'tezile)
2. Cehenneme gidenler ebedi olarak orada kalırlar. Fakat bir süre sonra azaba bağışıklık kazanırlar. (Hiřam b. Hakem, Ebu'l-Huzeyl el-Allaf, Muhyiddin ibn-i Arabî)
3. Cehennem azabı ebedi değildir. (Cehm b.Safvan)
4. Mü'minler cehennemden çıkarılarak cennete yerleştirilirler. Kafirler ise ebedi olarak cehennemde kalırlar. Bu da Ehl-i sünnetin görüşüdür.⁵¹

Mu'tezile ve Havaric cennet ve cehennemden henüz yaratılmadığını söylerken Ehl-i sünnet âlimleri hâlen mevcut olduğunu söylemektedirler. İslam alimleri cehennemden veya azabının ebediyeti hususunda ashaptan beri ihtilaf ettikleri halde, Cehm b. Safvan hariç cennetin ebediyeti konusunda ise ittifak etmişlerdir.⁵²

A'raf, iyi ve kötü amelleri eşit olan mü'minlerin bir müddet bekleyecekleri yer olarak tanımlanır. A'raf ehlinin kim olduklarına dair farklı görüşler olmakla beraber bu konuda söyleyebileceğimiz en son şey; a'raf'ın, dâimi bir ikamet yeri olmadığı ve Allah'ın, burada bekleyen insanlar hakkında bir müddet sonra hüküm verip, onları dâimi ikamet yerine göndereceğidir.⁵³

---

⁵¹ Topaloğlu, Bekir, "Cehennem" DİA, VII, 232

⁵² Topaloğlu, Bekir, "Cennet" DİA, VII, 385

⁵³ Yavuz, Yusuf Şevki, "A'raf" DİA, III, 259

BİRİNCİ BÖLÜM

I. HAŞİR

Sözlükte "bir topluluğu bulunduğu yerden zor kullanarak çıkarıp bir meydana toplamak" mânasına gelen haşir (haşr) kelimesi, kıyamet gününde yeniden diriltile (bas) bütün varlıkların hesaba çekilmek üzere bir meydana sevk edilip toplanmasını ifade eder. Toplanılacak yere mahşer, mevkıf veya arasât denir. Buna göre haşir, kıyamet halleri arasında ba's'den sonra ikinci merhaleyi oluşturur ve "hesap görüldükten sonra cennet veya cehenneme sevk edilip dağıtmak" anlamındaki neşirin karşıtı olur.⁵⁴ Toplanma yerine ise mahşer denir.

Kur'ân-ı Kerîm'de haşir, biri "dünyadaki sürgün" mânasında olmak üzere iki defa geçmekte, ayrıca aynı kökten türeyen isim ve fiil şeklindeki müştakları da kırk bir âyette yer almaktadır. Bunların büyük bir kısmında âhiretteki haşrin tasviri yapılır.⁵⁵

Kuran-ı kerimde bütün insanların bir araya toplanacakları bir günden⁵⁶ söz edilmekte, o günün aldananların ortaya çıkacağı bir gün olacağı,⁵⁷ Allah telanın insanları sanki günün ancak bir saati kadar kaldıklarını zanneder bir vaziyette yeniden diriltilip toplayacağı,⁵⁸ bütün insanların Allah'a haşrolacakları,⁵⁹ o günde kimsenin bir başkasına fayda veya zararının dokunmayacağı,⁶⁰ mücrimlerin

---

⁵⁴ Toprak, Süleyman, "Haşir" DİA, XVI, 416

⁵⁵ DİA, a.g.mad. s. 416

⁵⁶ Hûd 11/103

⁵⁷ et-Teğâbun 64/9

⁵⁸ Yûnus 10/45

⁵⁹ el-Bakara 2/203

⁶⁰ Sebe 34/42

gözlerinin (korkudan) gömgök bir halde olacağı,⁶¹ a'ma,⁶² kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzü koyun haşredilecekleri,⁶³ meleklerle yüzleştirilecekleri,⁶⁴ bakışları perişan bir halde, dağılmış çekirgeler gibi kabirlerinden çıkıp çağırana karşı koşacakları,⁶⁵ kafirlerin yüzlerinin siyah ve kederli, mü'minlerinkinin ise parlak ve sevinçli olacağı⁶⁶ haber verilmektedir.

Hz. Peygamberin hadislerinde ise mahşerin dümdüz bir yer olacağı,⁶⁷ insanların çıplak, yalın ayak, sünnetsiz ve kusursuz olarak haşrolunacakları,⁶⁸ mahşer yerinde beklerken güneşin yaklaşacağı ve terleyecekleri,⁶⁹ insanların o gün yaya, binitli ve yüzüstü sürünenler olarak üç grup halinde haşrolunacakları,⁷⁰ bazılarının develere bineceği, bazılarının ise arkalarından bir ateşin kovalayacağı⁷¹ haber verilmiştir.⁷²

II. HAŞİRLE İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR

A. Ba's

Sözlükte "birini kaldırıp harekete geçirmek; uykudan uyandırmak, diriltmek" gibi mânalara gelen ba's kelimesi, Allah'ın herhangi bir şeyi yoktan var etmesi, Hz. îsâ gibi bazı peygamberlerin ölümleri diriltme mucizesi gibi ıstılahî mânaları yanında İslâmî literatürde asıl ve en yaygın olarak, "kıyamet gününde Allah'ın âhiret

---

⁶¹ Tâhâ 20/102

⁶² Tâhâ 20/124-125

⁶³ Yûnus 10/28

⁶⁴ Sebe 34/40

⁶⁵ el-Kamer 54/7-8

⁶⁶ Âl-i İmrân 3/106

⁶⁷ Buhârî, "Rikâk", 44

⁶⁸ Buhârî, "Rikâk", 45

⁶⁹ Buhârî, "Zekat", 52

⁷⁰ Nesâî, "Cenâiz", 118

⁷¹ Buhârî, "Rikâk", 45

⁷² Topaloğlu, a.g.e. s. 294

hayatını başlatmak üzere Ölülerini yeniden canlandırması, onları kabirlerinden çıkararak hayata göndermesi" anlamında kullanılır.⁷³

Ehl-i sünnete göre ba's kesin naslarla sabit olduğu gibi aklen de mümkündür. Mu'tezile ise mümine mükâfat, kâfire ceza vermenin Allah'a vacip olduğu şeklindeki temel görüşünden hareketle ba'sı mümkün olmanın ötesinde aklen zorunlu görmüştür

Hadislerde anlatıldığına göre bir cuma günü gerçekleşecek olan⁷⁴ yeniden diriliş, insandaki acbü'z-zeneb adı verilen ve hiçbir zaman çürüyüp yok olmayan bedene ait maddî unsurların gökten incek bir nevi hayat suyu sayesinde bir anda canlanmasıyla gerçekleşecek ve insan kabirden veya acbü'z-zenebin bulunduğu yerden bir bitkinin topraktan çıkışı gibi süratle canlanıp ortaya çıkacaktır.⁷⁵

Ba's ile ilgili âyetler yeniden dirilişin cismanî olacağını göstermektedir. Nitekim ölüp toprağa karıştıktan sonra dirileceklerini akıllarına sığdıramayan inkarcılara, "Biz toprağın onlardan yiyip tükettiklerini de, geride bıraktıklarını da çok iyi biliriz, katımızda her şeyi muhafaza eden bir kitap vardır"⁷⁶ şeklinde cevap verilmiş; çürümüş kemikleri göstererek, "Bunları kim diriltebilir?" diyenlere, "Onları ilk defa yaratan diriltecektir"⁷⁷ buyrulmak suretiyle kemiklerin diriltilmesi ba'sın kapsamında gösterilmiş, böylece dirilişin cismanî olacağı vurgulanmıştır. Ayrıca cennet ve cehenneme, cennet ehli ve onlara verilecek nimetlere, cehennem halkı ve onlara uygulanacak azaba dair birçok âyet ve hadiste yer alan tasvirler âhiret hayatının cismanî olacağını, yani ruh ile beden birleşmesiyle kurulup devam edeceğini açıkça göstermektedir. Bu kadar açık ve kesin nasları te'vil edip âhiret hayatının sadece ruhanî olduğunu iddia etmek, tutarlı te'vil çeşitlerinin hiçbiriyle bağdaşmaz. Bu sebeptendir ki Gazzâlî bu tür te'villeri inkârla eşit tutmuş

---

⁷³ Yavuz, Yusuf Şevki, "Ba's", DİA, V, 98

⁷⁴ İbn Kesîr, I, 257-260

⁷⁵ Müslim, "Fiten", 141

⁷⁶ Kâf, 50/4

⁷⁷ Yâsîn 36/78-79

ve buna taraftar olan filozofları tekfir etmiştir.⁷⁸ Ehl-i sünnet, Mu'tezile ve Şîa gibi ana İslâmî mezhepler yeniden dirilişin cismanîliğini kabul ederler.⁷⁹

İslâm Meşşâî filozoflarının cismani diriliş konusundaki olumsuz tavırları, "ma'dûmun aynıyla iadesini imkânsız görmelerinden ileri gelmektedir. Onlara göre çürüyüp yok olan (ma'dûm) bedenin âhirette tekrar aynıyla meydana getirilmesi mümkün değildir. Halbuki ruh bakidir, onda değişiklik söz konusu değildir. Gerçi Allah yeni bir beden yaratıp ruhla birleştirmeye muktedirdir; fakat aynı ruhun farklı bedenlerle birleşmesi bâtil bir inanç olan tenasühü gerektirir. O halde ba's ve kıyamet sadece ruhlar için söz konusudur. Ayet ve hadislerde geçen cismanî tasvirler ise insana âhret hayatıyla ilgili gerçekleri daha kolay anlatmak, iyiliğe teşvik etmek ve kötülükten vazgeçirmek için başvurulan sembollerden ibarettir.

İslâm filozoflarının bu görüşünü kelâmcılar "eczâ-i asliyye" formülüyle cevaplandırmışlardır. Buna göre her canlının bedeni doğumundan ölümüne kadar sürekli değişikliğe uğrasa da değişmeyen bazı aslî parçalar mevcuttur. İşte kıyamet gününde canlının bedeni onun bu aslî cüzlerinden meydana getirilecektir. Şu halde fazlalıkların çürüyüp yok olması, toprağa karışması, hatta başka bir canlının bedenine intikal etmesi yeniden diriliş için bir problem teşkil etmez. Diriliş olayının gerçekleşmesi için dünyadaki bedene ait çürümüş parçaların aynen iade edilmesi de gerekli değildir. Organların kendisinden teşekkül ettiği aslî unsurun mevcut oluşu yeterlidir. Nitekim dünyadaki beden de devamlı olarak yenilenmekte ve değişmektedir.⁸⁰

B. Meâd

Meâd, "avd" kökünden masdar olup, lügatte "geri dönmek, iade ve tekrar etmek, dönüş ve varış yeri manalarına gelmektedir. İstilahta "ahiret alemi ve tekrar

---

⁷⁸ Gazzâlî, *a.g.e.* s. 212

⁷⁹ DÎA, *a.g.mad.* s. 99

⁸⁰ DÎA, *a.g.mad.* s. 100

dirilmek”e denir.⁸¹ Yunus suresi 4. ayet ile Rum Suresi 27. ayetlerde “yu’duhû” kelimesi tekrar diriltirme manasında kullanılmıştır.

III. KUR’AN’DA YENİDEN DİRİLİŞİN İSPATI

Kur’an-ı Kerim “ba’s”ın mümkün olduğunu şu yollarla ispat etmektedir:

Öldükten Sonra Diriltme İlk Yaratılışa Kıyas Olunmuştur. Birinci yaratılışla ikinci yaratılış istidlâl olunmuştur. Çünkü bir şeyi yoktan var edenin onu ikinci defa var etmesi öncelikle mümkündür. “Kendi yaratılışını unutarak bize misal getirmeye kalkışıyor ve: “şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?” diyor. De ki: onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gayet iyi bilir.”⁸²

“Ey insanlar! Eğer öldükten sonra dirilmekten şüphede iseniz, (bilin ki) ne olduğunuzu size açıklamak için şüphesiz biz sizi topraktan, sonra nutfeden (spermadan) sonra bir alekadan (embriodan) sonra yapısı belli belirsiz bir et parçasından (uzuvları zamanla oluşan ceninden) yarattık ki size (kudretimizi) gösterelim. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde tutarız. Sonra sizi bir bebek olarak çıkartırız. Sonra sizi, olgunluk çağına erişmeniz için (büyütürüz). Bununla beraber kiminiz öldürülür, kiminiz de önceki bilgisinden sonra, hiçbir şey bilmemek üzere, ömrünün en verimsiz zamanına ulaştırılır.”⁸³

Bir başka husus da ikinci Defa Yaratmanın İlk Yaratmadan Daha Kolay Olduğudur. Bu konuyla ilgili misal verebileceğimiz birkaç ayetler şunlardır:

“İlkin mahlûkunu yaratıp, (ölümden) sonra bunu yaratmayı tekrarlayan O’dur. Ki bu O’nun için pek kolaydır.”⁸⁴

---

⁸¹ Kaya, Enver, *Gazzâlî ve Filozoflara Göre Haşir* (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Kayseri 2002, s. 6

⁸² Yâsîn, 36/78-79

⁸³ Hâc, 22/5

⁸⁴ Rûm, 30/27

“İlk yaratmada acizlik mi gösterdik? Hayır, onlar yeni bir yaratma hususunda şüphe içindedirler.”⁸⁵

Zor Bir Şeyi Yaratan Kolay Bir Şeyi Elbet Yaratır. Gökleri ve yeri yaratıp onları dayanaksız olarak boşlukta tutan Allah elbette ölüleri diriltmeye de gücü yeter.

“Gökleri ve yeri yaratan, bunları yaratmakta yorulmayan Allah’ın, ölüleri diriltmeye de gücünün yeteceğini düşünmezler mi? Evet O, her şeye kadirdir.”⁸⁶

Bir Şeyin Benzerini Yaratan O Şeyin Kendisini De Yaratabilir. Kur’an-ı Kerim’de gökleri ve yeri yaratan Allah’ın benzerlerini de yaratmaya kadir olduğu, yağmuru ölü toprağa indirip ona hayat verdiği gibi ölüleri de yeniden dirilteceği bildirilmektedir. “Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya kâdir değil midir? Elbette kâdirdir. Çünkü o her şeyi yaratandır, her şeyi bilendir.”⁸⁷

“Bir de yeryüzünü görürsün ki kupkurudur; fakat biz onun üzerine su indirdiğimiz zaman, harekete geçer, kabırır ve her güzel çiftten bitkiler bitirir. İşte bunlar gösteriyor ki, Allah şüphesiz hakır. Şüphesiz ölüleri o diriltir ve o her şeye kadirdir. Kıyamet ise şüphesiz gelecek ve muhakkak ki Allah bütün kabirlerde olan kimseleri tekrar diriltecektir.”⁸⁸

Bir Şeyin Zıddını Yaratan Benzerini De Yaratabilir. Suyun bol miktarda bulunduğu yeşil ağaçtan ateşin çıkması adeta imkânsız iken, ateşi yeşil ağaçtan çıkararak Allah, elbette insanı tekrar yaratabilir. Ayette Allah’ın, insanların adeta imkânsız gördükleri bir şeyi yarattığı ifade edilerek O’nun her şeye kadir olduğu vurgulanmıştır.⁸⁹

---

⁸⁵ Kâf, 50/15

⁸⁶ el-Ahkâf, 46/33

⁸⁷ Yâsîn, 36/81

⁸⁸ el-Hâc, 22/5-7

⁸⁹ Yâsîn, 36/80-81

İKİNCİ BÖLÜM

Çalışmamızın esas konusunu teşkil eden Said Nursi’de haşir konusuna geçmeden önce İslam âleminde haşrin ispatıyla ilgili değerli fikirleri bulunan Gazzâlî ve Râzî’nin görüşlerine yer vermeyi uygun buldum.

Gazzâlî ve Râzî’nin görüşlerine yer vermek isteşimizizin bir diğler nedeni; bu iki zatın haşri ispatlamada nakli delillerin yanı sıra akli delilleri sıkça kullanmış olmaları ve bu özellikleriyle Bediüzzaman’a örnek teşkil etmeleridir. Dikkatle incelediğimizde Bediüzzaman’da (aynı zamanda içinde bulunduğuşu pozitivist asrın gereğı olarak) çok öne çıkan aklî delillerle ispat yönteminin Gazzâlî ve Râzî’nin devamı ve geliştirilmiş mahiyetinde olduğunu görürüz. Zaten Bediüzzaman, Gazzâlî için “üstadım” tabirini kullanmaktadır ve bir kısım dersini üveysî bir şekilde O’ndan aldığını söylemektedir.⁹⁰

I. GAZZÂLÎ’NİN “HAŞİR”LE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Gazzâlî, (v. 505/1111) yeniden diriliş, nasların bize haber verdiğı için kabul etmemiz gerektiğini vurgularken aklın da yeniden diriliş mümkün saydığını belirtir. Hayatın arazlardan müteşekkil olması sebebiyle iadesinin kolayca kabul edilmesi gerektiğini savunur.

Gazzâlî’nin eserlerini incelediğimizde O’nun, ahireti inkâr edenlere karşı muknî cevaplar vermeye çalıştığını gördüğümüz gibi, zamanında filozoflar tarafından çok yoğun bir tartışma konusu haline getirilen haşrin cismaniliğı konusuna mantık ilmiyle de desteklediğı ikna edici cevaplar verdiğini görürüz.

---

⁹⁰ Nursi, Said, *Lem’alar*, (Osmanlıca) 28. Lem’a, İst, Envar yay. 1996, s. 637

Tehafütü'l-Felâsife (Filozofların Tutarsızlığı) adlı eserinin 20. bölümünü tamamen yeniden dirilişle ilgili konulara ayırmış olup, ilgili bölümün başında şu ifadelere yer vermektedir : “Filozofların, cesetlerin yeniden dirilişini, ruhların bedene gönderilişini, cehennemın cismani olarak varlığını, cennetin, hurilerin ve insanlara vaat edilen diğer şeylerin varlığını inkar etmelerinin ve ‘halkın avam tabakasına ruhani sevap ve cezanın anlatılması için örnek olarak verildiğini’ söylemelerinin iptaline dairdir.”⁹¹

Gazzâlî, filozofların, ahirette dünyadakinden daha yüce zevk türlerinin bulunduğu, ruhun bedenden ayrılınca baki kalacağı gibi sözlerinin şeriata aykırı olmadığını, fakat bizim bunları şeriat vasıtasıyla öğrendiğimizi söylemektedir. Filozofların bu hususları mücerret akılla bilme iddialarına karşı çıkmaktadır.

Gazzali’ye göre, ruhani ve cismani saadet ve mutsuzluğun birlikte tahakkuk etmesine herhangi bir engel yoktur. Ahiret halleriyle ilgili vaat olunan hususlar Allah’ın kudreti dâhilindedir. Dolayısıyla ahiretle ilgili vaatlerde kelamın zahirine göre hükmetmek, hatta açıklanan anlama göre icra etmek gerekmektedir.⁹²

Gazzâlî, dirilişin tahmin edilen en kısa bir zamanda vukua geleceğine dair bize bir bilgi gelmediğini söylemektedir. Çünkü kemiklerin toparlanması, etlerin yapıştırılması ve yetiştirilmesinin uzun bir zaman alması mümkündür. Burada tartışma konusu; bu merhaleleri geçmenin mücerret bir kudretle (Allah’ın kudreti) vasıtasız olarak mı, herhangi bir sebeple mi olması hususudur.

Gazzâlî’ye göre iki şık da mümkündür. Adetleri yırtmak caizdir. Sebepleri bulunmadan bütün bunların Allah’ın kudretiyle olması mümkünken, sebeplerin bulunmasıyla da olur. Ancak sebeplerin alışılan şekil içinde olması şart değildir.⁹³

Gazzâlî, yeniden dirilişi inkar edenlerin kalkıp dirildikleri ve Allah’ın bu konudaki sanatının harikalarını gördüklerinde kendilerine fayda vermeyecek bir

---

⁹¹ Gazzâlî, a.g.e. s.195

⁹² Gazzâlî, a.g.e. s. 201

⁹³ Gazzâlî, a.g.e. s. 208

pişmanlıkla pişman olacaklarını ifade ettikten sonra, bu dünyada, Cenab-ı hakkın haşrin vukuu gibi harika sanatları bulunduğunu, fıtratta görülen yığınlarca harikalar meydana geldiğini söylemektedir.

Bir insan baştan akıllı olarak yaratılsa, sonra ona insanın yaratılış evreleri gösterilse, onun inkârı mülhitlerin inkârından daha şiddetli olacaktır.

Mülhitler de “biz çürümüş kemik olduktan sonra mı diriltileceğiz?”⁹⁴ derler. Gazzâlî bunlara; “Acaba öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden kişi varlık sebeplerinin kendisinin gördüğüne inhisar ettiğini nereden biliyor ve düşünüyor? Bedenlerin diriltilmesinde onun gördüğünden başka bir metot bulunabileceğini nasıl uzak görüyor?” şeklinde çıkıştıktan sonra bu inkârın, mücerret bir uzak saymanın ötesinde bir dayanağı olmadığını söyler.⁹⁵

Gazzâlî’ye göre ölümün manası, ruhun hakikatinin yok olması değildir. Bilakis onun beden ülkesindeki tasarrufunun kesilmesidir. Haşrin manası, ruhu yok ettikten sonra meydana getirmek değildir. Bedenden ayrılan ruhu, geri bedene çevirmektir. Yani evvel olduğu gibi ikinci defa bedeni yeniden ruhun tasarrufu için hazırlamaktır. İkincisi birincisinden daha kolaydır. Çünkü birinci defa hem beden kalıbını hem ruhu yaratmak lazımken ikincisinde ruh olduğu gibi mevcut olduğundan sadece beden kalıbını yaratmak gereklidir. Hatta beden kalıbının cüzleri her ne kadar dağılmış ise de yine mevcuttur. Onu meydana getirmek daha kolaydır. Gerçi zorluk kolaylık bize göredir. Allah için böyle bir zorluk düşünülemez.⁹⁶

Gazzâlî yeniden yaratılacak bedenin iadesinde önceki beden kalıbının aynısının getirilmesinin şart olmadığını söyler. Zira beden kalıbı binilen ata benzer. At ne kadar değişse de atlı aynı kalır, değişmez. Zaten çocukluk çağından beri beden parçaları gıdalarla sürekli değişmektedir.⁹⁷

---

⁹⁴ en-Nâziât, 79/11

⁹⁵ Gazzâlî, a.g.e. s. 209

⁹⁶ Gazzâlî, *Kimyay-ı Saadet*, çev. Ali Fikri Yavuz, İst. Merve yay. 1981 s. 64

⁹⁷ Gazzâlî, a.g.e. s. 67

II. FAHREDDİN ER-RÂZÎ'YE GÖRE HAŞİR

Râzî, (v. 606/1210) eserlerinde; kendi zamanındaki tartışmalara paralel olarak, daha çok filozoflara cevap mahiyetinde haşrin cismani olacağı noktasını ispat etmeye çalışmıştır. Bu ispatı yaparken; biri akli diğeri nakli olmak üzere başlıca iki delile dayanmıştır. Akli delil olarak dayandığı temel fikir; “yok”un iadesinin mümkün olduğudur. Nakli delil olarak; ahirette yeniden dirilişi sadık bir habercinin açıklamasıdır.

Râzî'nin eserlerinde, cismani haşrin ispatı ile ilgili görüşlerini incelerken dikkatimi çeken nokta; izahlarında mantık ilminin kurallarından sıkça faydalandığı, izahlarını mantık ilmi ile yaptığıdır. Dolayısıyla O'nun, akıl yürütmeyi sıkça kullandığını söyleyebiliriz. Dikkatimi çeken bir diğer husus; Gazzâlî ve Bediüzzaman'ın eserleri, avam ve havassın anlayabileceği üslupta iken, Râzî'nin eserlerinin (kullandığı üslup ve ilmi tabirler nedeniyle) daha çok havassa hitap ettiği idi.

Diğer bir ifadeyle Gazzâlî ve Bediüzzaman'ın, eserlerinde, insanların tüm tabakalarının istifadelerini daha fazla nazar-ı dikkate aldıklarını söyleyebiliriz. Aradaki bu farkı, Gazzâlî ve Bediüzzaman'ın kendi asırlarında üstlendikleri misyon ile izah etmenin uygun olacağını düşünüyorum. Zira onlar, karşıt fikirlere cevap vermenin yanı sıra halkın inançlarını takviye etmeyi; halkı, kendilerince yanlış gördüğü fikir ve akımlara karşı bilinçlendirmeyi vazife ve ideal edinmişlerdi.

Yukarıda, Razi'nin dayandığı temel fikrin “yokun iadesinin mümkün olduğu” fikri olduğunu söylemiştik. Buna delili şudur: Yok olan nesne, yok iken ya mahiyetinden dolayı veya mahiyetinin gereklerinden birisi için imkânsız ise benzerinin de imkânsızlığı gerekir. Eğer gerekmeyen bir nesneden ötürü imkânsız ise, bu engel gidince imkânsızlık da kalkar.⁹⁸

---

⁹⁸ Râzî, *el-Muhassal*, çev. Hüseyin Atay, TC. Kültür Bakanlığı, s. 260

Râzî, Müslümanların, filozofların hilafına olarak cüzlerin dağıldıktan sonra toplanması anlamında haşrin olduğuna birleştiklerini ifade ettikten sonra bunun mümkün olduğunu, sadık olan peygamberin onu haber vermiş olduğundan dolayı kabul etmek gerektiğini söyler.

Allah cüzleri bildiğinden dolayı her şahsın cüzlerini aynen bilip onları toplamaya ve her türlü mümkün gücü yettiğinden dolayı onlarda hayatı yaratmaya kadirdir. Dolayısıyla tekrar yaratma mümkündür.⁹⁹

Râzî, tüm peygamberlerin “haşr-i cismani”de ittifak etmediklerini, diğer peygamberlerin yalnız ruhani haşre inandıklarını, Hz. Muhammed’in şeriatında ise cismani haşre deliller olduğunu söyler. Râzî’ye göre Hz. Peygamber bedeni haşri, yorum götürmez şekilde ispat etmiştir. Bu tevatürle sabittir.¹⁰⁰

Râzî, Allah Teala’nın cüzleri yok edip sonra onları iade edeceğine dair kesin bir delil bulunmadığını ifade etmekle birlikte; cüzleri bir araya getirme anlamında olan haşrin, “yok”un iade edilmesini kabul etmedikçe tamamlanamayacağını söyler. Zira Râzî’ye göre şahsın hüviyeti sırf cismani olmayıp mutlaka sıfatları (araz) birlikte olmalıdır. Oysa bu sıfatlar dağılma esnasında yok olmuşlardır. Eğer “yok”un iadesi mümkün olmazsa, olduğunun aynısının iadesi imkânsız olur.¹⁰¹

Sonuç olarak özetlemek gerekirse, Razi’ye göre, Kur’an ve sünnette “meâd”ın ruh ve beden ile birlikte olacağı bildirilmekle beraber, bunun aksine hiçbir delil bulunmamaktadır. “Yok”un iadesi mümkündür, dağılan cüzler bedene tekrar iade edilecektir.

---

⁹⁹ Râzî, a.g.e. s. 262

¹⁰⁰ Râzî, a.g.e. s. 262

¹⁰¹ Râzî, a.g.e. s. 264

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

20. yüzyılda yaygın olan, moda haline gelen materyalizm ve pozitivism'in etkisiyle insanlar Allah'ı ve iman esaslarını inkâr etmişlerdir. "Görmediğimiz metafizik âleme ait bilgilere inanmayız" şeklindeki fikirler yaygın hale gelmiştir. Adeta insanların akılları gözlerine inmiş, her şeyin akılla ispat edilmesini gerekli görür hale gelmişlerdir. Dolayısıyla bu insanlara karşı iman hakikatlerinin aklî ve mantıkî delillerle izah ve ispat edilmesi gereği hâsıl olmuştur.

Said Nursi (v. 1380/1960) gençlik yıllarında gazetede şöyle bir haber okumuştur: İngiliz Meclis-i Meb'usanı'nda sömürgeler bakanı, elinde Kur'ân-ı Kerîm'i göstererek söylediği bir nutukta, "Bu Kur'ân, İslâmların elinde buldukça biz onlara hâkim olamayız. Ne yapıp yapmalıyız, bu Kur'ân'ı onların elinden kaldırmalıyız yahut Müslümanları Kur'an'dan soğutmalıyız" diye hitabede bulunmuştur.

İşte bu müthiş haber üzerine Bediüzzaman'ın, "Kur'ân'ın sönmez ve söndürülmez mânevî bir güneş hükmünde olduğunu, ben dünyaya ispat edeceğim ve göstereceğim" diye kuvvetli bir niyet ruhunda uyanmış ve bu saikle çalışmıştır.¹⁰²

Bediüzzaman daha çok, dinsizlik fikrine karşı iman esaslarının ve ahiretin ispatına çalışmış, eserlerinde esas hedef ve gayesi bu nokta olmuştur. Bu sebeple klasik kelimelerindeki kuru kelâmî tartışmalara pek girmemiştir. Haşrin cismani olduğu noktasından ziyade, haşrin vukuunun ispatı noktasında yoğunlaşmıştır. Risale-i Nur Külliyyatı'nda akli daha ziyade öne çıkarmıştır. Esasen kendisinin geleneğe bağlı bir çizgide olduğu dikkatimizi çekmektedir. Haşir akidesinin

---

¹⁰² Nursi, Said, *Tarihçe-i Hayatı*, İst. Envar Neşriyat, 2005, s.51

ispatında aklî delilleri öne çıkarmasının, bulunduğu asrın ihtiyacına binaen olduğunu söylememiz yerinde olacaktır.

Bediüzzaman'ın bu üslup ve metodu tamamen yeni olup, sadece kendisine has değildir. Bir önceki bölümde Gazzâlî ve Razi'de de bu metodu gördüğümüzü ve Said Nursi'nin bizzat kendisinin, Gazzâlî'den istifade ettiğini söylediğini nakletmiştik.

Şu kadar var ki, bu metot Said Nursi'nin elinde bir miktar daha kendine has bir tarza girmiş, zamanının ilmî verileriyle işlenmiştir. Bilindiği üzere Razi'nin yaşadığı asırda Aristo fiziği varken, Bediüzzaman'ın asrında Newton fiziği hâkimdir. Dolayısıyla izahlarında, kendi asırlarında hâkim olan ilimden istifade etmeleri, misallerinin bu ilimlerin verileriyle paralellik arz etmesi kaçınılmazdır.

I. SAİD NURSİ'DE “HAŞİR”

Said Nursi, ilk dönemlerindeki eserlerinde, haşre dair özet olarak yazmış; kendi ifadesiyle “Yeni Said” olarak adlandırdığı, hayatının 50 yaşından sonraki kısmında yazdığı eserlerinde önceki yazdıklarını detaylandırmıştır. Eserlerinde, haşir ve ahiretle ilgili konular serpiştirilmiş bir halde farklı yerlerde bulunmakla birlikte, konuyla ilgili müstakil risaleler de bulunmaktadır. Bizim de en ziyade üstünde duracağımız, 10. söz olan haşir risalesiyle; haşre, ruhun bekasına, meleklerin ve ruhâniyatın varlığına dair olan 29. söz risalesi haşrin vukuunu ispata dair yazılmış müstakil risalelerdendir. Bediüzzaman, onuncu sözdeki haşre dair delilleri “kalbî delil” olarak nitelerken, yirmi dokuzuncu sözdekileri “aklî delil” olarak nitelendirmiştir.¹⁰³ Kendi ifadesiyle haşir risalesini dinsizlik fikrini neşreden eserlere mukabil yazmıştır.¹⁰⁴

Said Nursi, haşir risalesinde “Şimdi bak Allah'ın rahmet eserlerine: Yeryüzünü ölümünün ardından nasıl diriltiyor? Bunu yapan, elbette ölüleri de öylece

---

¹⁰³ *Sözler*, s. 519

¹⁰⁴ Koçar, Musa, *Eleştirel Açından Said Nursi'nin Kelamî Görüşleri* (Basılmamış Doktora Tezi) İst. 1999 s. 206

diriltecektir; O her şeye hakkıyla kadirdir.”¹⁰⁵ meâlindeki ayeti hareket noktası alır. Aklî delillere ağırlık vermesine karşın, aslında aklın tek başına bu hakikatleri kavramada yetersiz kalacağını söyler. Bunun yanı sıra İbn-i Sina’nın “haşir, naklî bir meseledir, akıl bu yolda gidemez” sözünü eleştirir. İbn-i Sina gibi dâhilerin anlayamadıkları haşir akidesini Kur’an’ın feyziyle avamlara bile bir derece bildirdiğini ifade eder.¹⁰⁶ Bu muvaffakiyetini de onların üstadı akıl iken, kendi üstadının Kur’an olduğu şeklinde açıklar.¹⁰⁷

Bediüzzaman, haşre, aklın tek başına gidememesini şu şekilde izah eder: Haşr-i azam, ism-i azamın ve her ismin azami tecellisiyle vukua gelir. Dolayısıyla Cenab-ı Hakk’ın ism-i azamının ve her ismin, azami mertebesindeki tecellisiyle zahir olan fiillerini görmek ve göstermekle haşr-i azam bahar gibi kolay ispat edilebilir ve kat’î iman edilir. Bediüzzaman 10. söz risalesinde haşri bu şekilde ispat ettiğini söyler.¹⁰⁸

Said Nursi, haşir risalesine temsili bir hikaye ile başlar. Temsillerin uzak hakikatleri yakınlaştırdığını, dağınık meseleleri topladığını ifade ederek,¹⁰⁹ aklın almasının zor olduğu müşkül meselelerde bu metodu kullanır. Bu temsildeki iki kişiden biri Allah’a ve ahiret gününe inanmakta, diğer inkârcı kişiyi ikna etmeye çalışmaktadır. Ona ahiretin geleceğine dair on iki delil getirir. Risalenin ikinci kısmında Bediüzzaman, temsili hikâyeyi açarak, on iki hakikat şeklinde ifade eder.

Said Nursi, haşir risalesinde Allah’ın isimlerinden yola çıkarak haşri delillendirir. İkinci kısım bir mukaddime ve on iki hakikatten oluşmaktadır. Bediüzzaman, bu on iki hakikatten her birinin, birkaç Esmâ-i İlahiyyenin cilvesi olduğunu söyler. Onuncu sözün hakikatlerinin sıfât ve Esmâ-i İlahiyyeye bina edilmesinden dolayı

---

¹⁰⁵ Rum, 30/50

¹⁰⁶ Nursi, Said, *Barla lahikası*, İst. Envar Neşriyat, 2004, s. 15

¹⁰⁷ *Sözler*, s. 545

¹⁰⁸ *Sözler*, s. 93; *Barla Lahikası*, s. 321

¹⁰⁹ *Barla Lahikası*, s. 19

inkarcılara değil, ancak iman edenlere bir delil olabileceği şeklindeki itirazlara kendisi şöyle cevap verir:

Her bir hakikat üç şeyi birden ispat ediyor. Hem vacibü'l- vücudun vücudunu, hem isim ve sıfatlarını, sonra da haşri onlara bina edip, ispat ediyor. En inatçı bir inkârcıdan, en samimi bir Müslüman'a kadar herkes hisse alabilir. Çünkü nazarları mevcudata, eserlere çeviriyor. Der ki: mevcudatta muntazam fiiller var. Muntazam fiiller failsiz olamaz. Öyle ise bir faili var. O fail intizam ve mizan ile iş gördüğü için hakîm ve âdil olması gerekir. Madem hakîmdir, abes işleri yapmaz. Madem adaletle iş görüyor, bu durumda hukukları zayi etmeyecektir. Öyle ise büyük bir toplanma yeri ve mahkeme olması gerekir.¹¹⁰

Bediüzzaman, hakikatlerin bu şekilde izah ettiğini, mücmel olduğu için sathî ve yüzeysel nazarların anlayamadıklarını, ayrıca buradaki hakikatlerin başka risalelerde mufassal olarak izah edildiğini ifade eder.¹¹¹

Said Nursi, haşri gerektiren Esmâ-i İlâhiyye'nin sadece "hakîm, adl" gibi isimler olmayıp, bilakis bütün Esmâ-i İlâhiyye'nin haşri gerektirdiğini söyler.¹¹²

Ayrıca ekser mevcudatın sağa sola açılır gibi iki penceresi olduğunu, bu pencerelerden birinin Sâni'a şehadet ettiğini, diğer pencerenin haşre delalet ettiğini söyler. Mesela insanın bir yaratılış harikası olması, Sâni'a şehadet ederken, bu kadar kabiliyetiyle beraber kısa bir zamanda ölüme sürüklenmesi haşre delalet eder. Çünkü insan bu dünyadan, kabiliyetlerinin büyük bir kısmını kullanamadan gitmektedir ki, bu durum abes olur. Dolayısıyla bu kabiliyetlerin neşv-ü nemâ bulacağı bir başka âlem olmalıdır.¹¹³

---

¹¹⁰ *Barla Lahikası*, s. 320

¹¹¹ *Barla Lahikası*, s. 320

¹¹² *Sözler*, s. 89

¹¹³ *Sözler*, s. 89

A. Risâle-i Nur'daki Haşrin Vukuuna Dair Deliller:

Said Nursi tekrar dirilişin bedenen olacağını, haşrin hem naklî, hem de aklî deliller ışığında ispat edilebileceğini söyler. Naklî delil, konuyla ilgili Kur'an ayetlerinin yanı sıra geçmiş peygamberlerin ve kutsal kitapların haşrin vuku geleceğine dair olan ittifaklarıdır.¹¹⁴

Risale-i Nur'da haşre delil olarak zikredilen ayet-i kerimelerden bir kısmı şunlardır:¹¹⁵

“Şimdi bak Allah'ın rahmet eserlerine: Yeryüzünü ölümünün ardından nasıl diriltiyor. Bunu yapan, elbette ölüleri de öylece diriltecektir. O herşeye hakkıyla kadirdir.”¹¹⁶

“Çürümüş kemikleri kim diriltecek?' dedi. Sen de ki: Onu ilk önce kim yaratmışsa tekrar O diriltecek. O her şeyin yaratılışını hakkıyla bilendir.”¹¹⁷

“Ey insanlar, Rabbinizden korkun. Kıyamet gününün zelzelesi, muhakkak ki pek büyük birşeydir. Onu gördüğünüz gün, herbir emzikli kadın emzirdiğini unuttur, herbir hamile kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş görürsün, halbuki onlar sarhoş değillerdir; lâkin Allah'ın azabı pek şiddetlidir.”¹¹⁸

“Allah Teâlâ ki, Ondan başka ibadete lâyık hiçbir ilâh yoktur. And olsun ki, geleceğinde şüphe olmayan kıyamet gününde O sizi kabirlerinizden toplayıp diriltecektir. Allah'tan daha doğru sözlü kim var?”¹¹⁹

“İhlâs ile kulluk edenler, nimetlerle dolu Cennet içindedir. Günaha dalan kâfirler ise Cehennem ateşindedir.”¹²⁰

---

¹¹⁴ *Sözler*, s. 99

¹¹⁵ *Sözler*, s. 91

¹¹⁶ Rûm, 30/50

¹¹⁷ Yâsîn, 36/78,79

¹¹⁸ el-Hâc, 22/1,2

¹¹⁹ en-Nisâ, 4/87

“Ne zaman ki yer müthiş bir sarsıntıyla sarsılır. Ve yeryüzü bütün ağırlıklarını dışarı çıkarır. Ve insan 'Ne oluyor buna?' der. O gün yeryüzü, üzerinde herkesin ne iş yaptığını haber verir. Çünkü Rabbin ona konuşmasını emretmiştir. O gün insanlar yaptıklarının karşılığını görmek için hesap yerinden bölük bölük dönerler. Kim zerre kadar bir iyilik yaparsa onun mükâfatını görür. Kim zerre kadar bir kötülük yaparsa onun cezasını görür.”¹²¹

“Çarpacak olan felâket. Nedir o çarpacak olan felâket? O çarpacak felâketin ne olduğunu bilir misin? O gün insanlar ateşe çarpıp yere serilmiş pervanelere döner. Dağlar ise atılmış rengârenk yün gibi olur. Mizanı ağır gelen, hoşnut olacağı bir yaşayış içindedir. Mizanı hafif gelenin sığınacağı yer de hâviyedir. Hâviyenin ne olduğunu bilir misin? O kızgın bir ateştir.”¹²²

“Göklerin ve yerin gizliliklerini bilmek Allah'a mahsustur. Kıyametin gerçekleşmesi ise, göz açıp kapayıncaya kadar, yahut ondan da yakındır. Şüphesiz ki Allah'ın kudreti herşeye yeter.”¹²³

Bunların yanı sıra, Resul-ü Ekrem'in (asm) risaletine delalet eden bütün deliller dolayısıyla haşrin tahakkukuna da delildir. Çünkü O'nun hayatındaki en büyük davası, Allah'ın varlığını ve birliğini ispattan sonra ahiretin geleceği şeklindedir. Diğer peygamberleri tasdik ettiren bütün deliller ve mucizeler de aynı zamanda haşre delildirler.¹²⁴

Aynı şekilde Kur'an'ın hak olduğunu ispat eden bütün deliller haşrin tahakkukuna şahadet eder. Çünkü Kur'an'ın üçte biri haşirdir.¹²⁵

---

¹²⁰ el-İnfîtâr, 82/13,14

¹²¹ ez-Zilzâl, 99/1,8

¹²² el-Kâria, 101/1,11

¹²³ en-Nahl, 16/77

¹²⁴ *Sözler*, s. 98

¹²⁵ *Sözler*, s. 98

Meleklerin vücuduna şehadet eden bütün deliller aynı zamanda âlem-i ervahın, âlem-i gaybın, âlem-i bekânın, âlem-i ahiretin, cennet ve cehennemın vücutlarına, dolayısıyla haşre delalet ederler.¹²⁶

Bediüzzaman, 26. söz olan kader risalesinde “kader” rüknünü izah ve ispat eden bütün delillerin aynı zamanda haşre, sahifelerin neşrine ve amellerin tartılmasına işaret ettiğini söyler. Çünkü her şeyin mukadderatını amel defterlerine yazmak, herkesin geçmiş hayatını hafızalarında ve bütün hayatını DNA’larında kaydetmek, özetle bu kadar kapsamlı bir kader, hikmetli bir takdir ve hiçbir şeyi kaçırmayarak bir kayıt ancak, büyük bir hesaptan sonra daimî bir mükâfat veya ceza için olabilir.¹²⁷

Bütün bunlarla beraber hadsiz asfiya, evliya ve siddıklar keşfiyatlarına, müşahedelerine, ilme’l-yakin, ayne’l-yakin derecesinde bulunan itikatlarına binaen insanlara cennet ve cehennemın varlığını haber veriyorlar. Cenab-ı Hakk’ın bu kadar sadık dostlarını yalancı çıkartarak kendisini inkâr eden sapkınları tasdik etmesi O’nun izzet, azamet, celal ve haysiyetine yakışmayacağı gibi Sâdıkü’l-Va’di’l-Kerîm, Hakk, Celîl, Kahhâr, Azîz, Kadîr, Hakîm, Rahman, Rahim gibi isimleri de kafirlerin davalarının yüzlerine çarpılıp mü’minlerin tasdik edilmesini gerekli kılar.¹²⁸

Özetle imanın diğer beş rüknü bütün delilleriyle haşir ve ahiretin vücuduna delalet edip isterler. Bediüzzaman, risalelerinin her birinde imanın farklı rükünlerini ele alarak ispatlamayı hedeflemiştir. Dolayısıyla risalelerin tamamı aynı zamanda haşir akidesini ispatlıyor demek yanlış olmasa gerektir.

29. söz risalesi haşre dair yazılmış müstakil risalelerdendir. Bediüzzaman’ın kendi ifadesiyle burada zikrettiği deliller aklî deliller, 10. sözde zikrettiği deliller kalbî delillerdir. 25. sözde Bediüzzaman’ın ilginç bir tespiti vardır: “Hadsiz dalalet yolları içinde gaybî hakikatleri istikametle bulabilmek beşer aklının kârı değildir.

---

¹²⁶ *Sözler*, s. 104;

¹²⁷ *Sözler*, s. 104;

¹²⁸ *Sözler*, s. 100

Kur'an bize bu hakikatleri haber verdiği halde yine de insanın aklı hemen bunları anlayıp tasdik edemez. İlk önce kalbin tasfiyesi, sonra nefsin tezkiyesi, sonra ruhun terakkisi, daha sonra da aklın tekemmül etmesi gereklidir. Bu aşamaları geçtikten sonra akıl, bu hakikatleri tamamıyla anlayabilir.”¹²⁹

İşte bu sebepten ötürü olsa gerek ki; Bediüzzaman, ilk önce kalbî delilleri zikrettiği 10.söz risalesini yazmıştır. Daha sonra aklî delilleri içeren 29. sözü yazmıştır. Konuların risalelerdeki sırasına dikkat ettiğimizde ise, 29. söze gelene kadar haşrin dışında kalan bütün iman rükünlerini izah ve ispat etmeye çalışmıştır. Sanki bir nevi akılları haşir akidesi gibi müşkül bir meseleyi anlamaya hazırlamıştır. Çünkü daha önce ifade ettiğimiz gibi imanın diğer rükünlerinin izah ve ispatı aynı zamanda haşrin vukuunun da delilidir.

Biz de 29. sözdeki aklî delilleri esas alarak konuyu işlemeye devam edeceğiz. Yeri geldikçe 10.söze ve risalelerdeki diğer ilgili yerlere atıflarda bulunacağız.

Said Nursi, 29. söze altı soru sorarak başlar ve şöyle der:

Bir saray veya bir şehir hakkında biri dava etse ki; bu saray veya şehir tahrip edilip sonra muhkem bir şekilde tekrar yapılacaktır. Onun bu iddiasına karşı altı soru sormak gerekir:

Birincisi: Niçin? Sebep var mı? “Evet” denir ve ispat edilirse;

İkincisi: Bunu tahrip ve tamir edecek usta muktedir mi, yapabilir mi? “Evet” denir ve ispat edilirse;

Üçüncüsü ve dördüncüsü: Tahribi mümkün müdür ve tahrip edilecek midir? Buna da olumlu cevap verilir ve ispat edilirse iki soru daha sormak gerekir:

Beşincisi ve altıncısı: Tamiri mümkün müdür? Mümkünse tamir edilecek midir?

---

¹²⁹ *Sözler*, s. 406

Bediüzzaman, bu soruların hepsine “evet” şeklinde cevap verilir ve bunlar ispat edilirse, bu meselenin hiçbir köşesinde herhangi bir vesvese ve şüphe girecek hiçbir delik kalmayacağını söyler.

İşte aynen misalde olduğu gibi, şu dünya sarayının tahrip ve tamirini gerektirecek sebeplerin olduğunu, ustasının muktedir olduğunu, tahrip ve tamirinin mümkün ve vuku bulacağını; 29. sözde bunları ispat edeceğini söyleyerek risaleye başlar.¹³⁰

Bu sorulara cevap aramaya girişmeden önce ruhun baki kalacağını ispat etmeye çalışır. Çünkü ruh baki kalmazsa ebedi hayatın bir kıymeti olmayacaktır. Onuncu sözün dördüncü ve altıncı kısımlarındaki izahların ruhun bekasını ispat ettiğini ifade ettikten sonra ruhun bekasına dair dört delil daha zikreder.¹³¹ Enfüsî ve afâkî olarak iki başlık altında toplayabileceğimiz bu delilleri şu şekilde özetleyebiliriz:¹³²

Yeryüzünü her çeşit nimetlerin en güzelleri ile donatmak gibi fiillere dikkat ettiğimizde nihayetsiz cömertliği olan bir zatı akla ve hatıra getirir. Nihayetsiz cömertlik nihayetsiz ikram etmek ister. Nihayetsiz ikram etme isteği misafirlerinin ebedi olmasını ister. Hem yeryüzündeki fillerin sanatına dikkat ettiğimizde harika sanat ve güzellik ve kemâlâta bulduklarını görüyoruz. Demek bunları yapan nihayet derecede kemal ve cemal sahibi biri olmalı. Nihayet kemal ve cemal sahibi biri bu kemal ve cemalinin görünmesini ister. Çünkü şu bir kuraldır: “Her cemal ve kemal sahibi kendi cemal ve kemalini görmek ve göstermek ister.”¹³³

Biraz açacak olursak bir zatın herhangi mükemmel bir özelliği veya bir güzelliği varsa öncelikle bunu kendinde görmek sonra da başkalarına göstererek bu kemal ve cemalinin takdir edilmesini ister. Mesela bir ressam düşünelim güzel bir tablo çizdi. Öncelikle bu sanat eserinin karşısına kendisi geçerek sanatını temaşa eder ve bundan büyük bir lezzet alır. Sonra bir sergi açarak tablolarını sergiler.

---

¹³⁰ *Sözler*, s. 515

¹³¹ *Sözler*, s. 516

¹³² Koçar, a.g.e. s. 201

¹³³ *Sözler*, s. 120

Ziyaretçilerin hayranlıkla eserlerine bakıp takdir etmelerinden büyük bir lezzet alır. Bir sanatkâr için bu lezzetin ne derece büyük olduğu tarif edilemez sanırım.

İşte aynı bunun gibi Sani-i zü'l-Cemal kâinatı harika sanatıyla yaratarak sanatını ortaya çıkarmış, sonra akıl sahibi mahlûkatını yaratarak sanatını onların temasına sunmuştur. Hâlbuki bu dünya ve içindekiler gelip geçicidir. Allah'ın isim ve sıfatları ise bakidir. Nihayetsiz cömertlik, ikram etme isteği, sonsuz cemal ve kemal gibi sıfatlar, ikram edilenlerin, bu ikrama teşekkür edenlerin, bu harika sanatları temaşa edip takdir edenlerin sonsuz olmasını ister. Bu Allah'ın isim ve sıfatları açısından bu şekilde olduğu gibi, bu ikrama mazhar olan şahıslar açısından da böyledir. Çünkü devamı olmayan herhangi bir lezzeti birine tattırıp sonra o lezzeti elinden kişiyi üzer. O lezzeti elinden almakla kalmayıp o kişiyi yokluğa ve ademe atmak; nimete teşekkür bir tarafa kişiyi düşmanlığa atar. Bütün bunlar ise Cenab-ı Hakk'ın nihayetsiz cemal, kemal ve cömertliği ile bağdaşmaz. Peki, Allah'ın bu özelliklere sahip olduğunu nerden anlıyoruz diye sorulursa; üç paragraf yukarda ifade ettiğim gibi kâinattaki fillerinden bunu anlıyoruz.¹³⁴

İnsan, ruhuna dikkat etse ebediyetle alakalı, ebediyete âşık ve meftun olduğunu adeta ruhun ebediyet için yaratıldığını ve ona programlandığını, ebedi olmaktan başkasının onu tatmin etmediğini görür.¹³⁵

Hadsiz tecrübelerle sabittir ki ceset, ruh ile ayakta durur. Ruh, ceset ile değil. Yani ruh, bizatihi kâim ve hâkimdir. Demek ölümle ruhun beden elbisesinden soyunması onun mahiyetine zarar vermez. Bediüzzaman, öldükten sonra ruhun tamamen çıplak kalamayacağını ve misalî bedenini giyeceğini söyler.¹³⁶

Said Nursi, kâinata dikkat ettiğimizde, değil insan ruhunun, en basit hayat tabakasına sahip mahlûkatın bile yokluk için yaratılmadığını, bir nevi bekaya mazhar olduklarını söyler. Mesela bir çiçek zahiri vücudunu kaybettikten sonra bin cihetle bir nevi bekaya mazhar olur. Çünkü onun şekli, kokusu, rengi gibi

---

¹³⁴ *Sözler*, s. 68, 69

¹³⁵ *Sözler*, s. 517

¹³⁶ *Sözler*, s. 517

özellikleri hafızalarda baki kalmakla beraber tohumlarının çekirdeklerinde de yazılıdır. Madem bir çiçek bile bir Hafız-i Hakîm tarafından çeşitli şekillerde baki kılınıyor. Elbette gayet yüksek bir mahiyete sahip, harici vücut giydirilmiş, şuur sahibi, kanun-u emrî olan beşer ruhunun ne derece ebediyetle alakalı ve bekaya mazhar olduğu anlaşılır. Bediüzzaman, bunu anlamayan birinin “ben şuur sahibi bir insanım” demeye hakkı olmadığını, ayrıca gözümüzün önünde koca bir ağacın bir derece ruha benzeyen programını çekirdeğinde (DNA) muhafaza eden Hafız-i Bîzeval hakkında “vefat edenlerin ruhlarını nasıl muhafaza eder?” şeklinde bir soru sorulmasının abes olduğunu söyler.¹³⁷

1. Saadet-i Ebediyeyi Gerektiren Sebepler Var mıdır?

Said Nursi’ye göre ebedî saadetin gerekli olduğuna dair deliller şunlardır:

Evrendeki mükemmel nizam, kasıtlı intizam ebedi bir hayatın varlığını gerektirir. Ahiret olmazsa kâinatın her yerinde cari olan bu nizam ve intizamın bir değeri kalmaz. Çünkü nizamı nizam eden devamlı olmasıdır. Eğer ebedi bir saadet olmazsa şu görünen nizam yalancı bir şekilcilikten ibaret kalır. Nizamın ruhu olan maneviyat ve rabitalar heba olur.¹³⁸

Kâinatın yaratılışındaki tam hikmet ahiretin varlığına işaret eder. Ebedi bir hayatın olmadığını kabul ettiğimizde kâinattaki bu hikmeti inkâr etmemiz lazım gelecektir. Çünkü Allah, bütün mahlûkat içinde insanı kendine muhatap ve ayna olarak seçmiş, rahmet hazinelerinin her türlüşünü ona tattırılmış, tarttırmış ve tanıştırmıştır. Kendini bütün isimleriyle insana bildirmiş, insanı sevmiş ve kendini insana sevdirmiştir. Bütün bunlardan sonra insanı, çok istediği ebedi memleketine göndermemesi, daimi ikametgâhında memnun etmemesi O’nun hikmet, rahmet, kerem ve adaletine uygun düşmemektedir. Müellif buna örnekler getirir. Hakîm-i Mutlak her bir hayat sahibine, hatta insanın dili gibi her bir uzvuna bir ağaca taktığı meyveler kadar hikmetler, maslahatlar takmıştır. Sonra bütün hikmetlerin en büyüğü, hikmeti hikmet, nimeti nimet, rahmeti rahmet eden, bu hikmetlerin

---

¹³⁷ *Sözler*, s. 516

¹³⁸ *Sözler*, s. 519

nimetlerin menbaı ve gayesi olan ebedi hayatı vermemek bütün işlerini abes, neticesiz haline getirmektir. Bu, her taşında harika nakışlar, her köşesinde mükemmel sanatlar ve ziynetler bulunan bir saray yapıp sonra ona dam yapmamaya benzer. Hayat sahiplerinin bu dünyaya gelip gitmelerinin, dünyadaki bu sirkülasyonun bir gayesi vardır. Müellif bunu sinema örneği ile açıklar. Nasılki bir film için büyük masraflarla büyük toplanmalar ve çalışmalar oluyor. Ta ki suretler alınıp, sinemada gösterilsin. Aynı onun gibi bu dünyada kısa bir hayatın geçirilmesinin gayesi; büyük bir toplanma yerinde gösterilmesi ve muhasebe edilebilmesi için, filmlerimizin çekilip muhafaza edilmesi ve amellerin kayıt altına alınmasıdır. Dünyanın, ahiretin mezrası olması bu hakikati ifade eder. Madem dünyada hikmet, rahmet ve adalet var. Bu durumda dünyanın vücudu kesinliğinde ahiret vardır. Çünkü dünyadaki her şey ebedi bir hayata yöneliktir. Demek ki ahireti inkâr etmek dünya ve içindekileri inkâr etmek gibidir.¹³⁹

Hikmet deliline diğerk bir misal varlıkların yaratılışında israf ve abesin yani anlamsız bir şeyin bulunmamasıdır. İnsanı bu sonuca ulaştıran unsurlar akıl, hikmet, tecrübe ve tümevarımdır (istikra).¹⁴⁰ Bediüzzaman fitratta israfın olmadığına delil olarak, Sani-i Zülcelal'in her şeyin yaratılışında en kısa, en hafif, en güzel yolu seçmesini, bazen bir mevcuda yüz vazife yüklemesini ve ince bir şeye bin netice takmasını söyler. Madem israf yok, bu durumda saadet-i ebediye olacaktır. Çünkü dönmemek üzere yokluk her şeyi abes, manasız yapar, her şey israf olur. Umum varlıklarda, özellikle insanın yaratılışında hiçbir israf ve abesin olmaması gösteriyor ki; insandaki hadsiz manevi kabiliyetler, nihayetsiz emeller, meyiller ve fikirler israf edilmeyecektir. Öyle ise insandaki kemale (mükemmele) ulaşma meyli bir kemalin bulunduğunu, ebedi saadete ulaşma meyli bir saadet-i ebediyyenin bulunduğunu kesin olarak ilan eder. Saadet-i ebediye olmasa insanın hakiki mahiyetini oluşturan o esaslı maneviyat, o yüce emeller hikmetli mevcudatın aksine olarak israf ve abes olur.¹⁴¹

---

¹³⁹ *Sözler*, s. 87

¹⁴⁰ Koçar, a.g.e. s. 208

¹⁴¹ *Sözler*, s. 519

Bunun yanı sıra daha önce de ifade ettiğimiz gibi insanın vicdanını ebedi hayattan başka hiçbir şey tatmin etmemektedir. Bütün dünya o vicdana verilse yine de ebede karşı olan ihtiyacının yerini dolduramaz. Mesela aklın bir hizmetçisi olan hayal kuvvetine “sonunda yok olmak şartı ile sana bir milyon sene ömür ve dünya saltanatı verilecek” denildiğinde tevehhüm aldatmamak ve nefis karışmamak şartı ile bundan kaçınacaktır.¹⁴²

Rahman ve Rahim olan Allah’ın rahmeti ebedi hayatın olacağına delil teşkil eder. Zira nimeti gerçekten nimet eden, nimetin ebedi olmasıdır. Bu sebeple olsa gerektir ki, cennette devam, cennetin lezzetinin üstündedir. Bütün nimetlerin en büyüğü olan saadet-i ebediye verilmezse, nimetler cezaya dönüşür. Halbuki kainattaki eserlerinin delaletleriyle Allah’ın rahmeti güneş gibi parlak olarak ortadadır. Ebedi saadetin verilmeyeceğini söyleyebilmek için güneş gibi görünen bu rahmetin varlığını inkar etmek lazım gelir. Mesela aşk, şefkat ve akıl Allah’ın rahmetinin cilvelerindendir. Sevilen ve değer verilenlerden ebedi ayrılık düşüncesi aşk ve şefkati musibete çevirdiği gibi, akli da insan elem veren bir alete çevirir. Demek Rahman ve Rahim olan Allah’ın kendini tanıtmaya mukabil iman ile tanıyanlara, kendini sevdirmek istemesine mukabil ibadet ile sevenlere, rahmetine mukabil şükür ve hürmetle mukabele edenlere ebedi mutluluğu vermesi O’nun rahmetinin gereğidir.¹⁴³

Adalet duygusu da ahiretin varlığına şahadet eder. Kâinatta cari olan fiil ve kanunlarına baktığımızda Allah’ın her şeyi adalet üzere yerli yerinde yaptığını görmekteyiz. Halbuki şu dünya hayatında birçok defa zalim zulmü ile, mazlum zilleti ile bu hayattan göçüp gitmektedir. Bu durum Allah’ın sonsuz adaletine uygun gelmemektedir. Bu durumda ebedi hayatta tam adaletin gerçekleşeceği büyük bir mahkemenin varlığı kaçınılmaz olmaktadır. Zira kozmolojik planda adil ve hakîm olan Allah’ın kullarının hukukunu zayi etmesi, muhafaza etmemesi düşünülemez. Bediüzzaman, “Rabbin, kullarına haksızlık edecek değildir”¹⁴⁴

---

¹⁴² *Sözler*, s. 88

¹⁴³ *Sözler*, s. 521

¹⁴⁴ *Fussilet*, 41/46

mealindeki ayetin bu ilahi adalete delil olduğunu söyler. Madem bu dünyada tam adalet gerçekleşmiyor, ahirette mutlaka tam adaletin gerçekleşeceği bir mahkeme olmalıdır.¹⁴⁵

Kâinatta özellikle canlı varlıklardaki değişim, zerrelere (atomların) dolaşımı ahiretin varlığa delil teşkil etmektedir. Müellif bununla ilgili basitten karmaşığa doğru çok çeşitli örnekler vermektedir.¹⁴⁶ Mesela insan vücudu tavırdan tavıra geçtikçe çok çeşitli inkılablar geçirmektedir. Kur'an'ın ifadesiyle nutfeden alakaya, alakadan azm ve lahme, oradan yeni bir surete inkılabı çok ince kanunlara tabidir. O tavırların her birinde öyle hassas ölçüler vardır ki, altında bir kasıt, irade, ihtiyar ve hikmetin cilveleri vardır. Bu şekilde vücudu yapan Sani-i Hakîm her sene o vücudu bir elbise gibi değiştiriyor. Vücudun değiştirilmesi ve devamı için görevleri biten hücrelerin yerlerine yenisinin gelmesi bir terkibe muhtaçtır. Beden hücreleri muntazam bir kanun ile yıkıldığı gibi yeniden inşa edilmeleri için yine muntazam bir kanun ile rızık şeklinde isimlendirdiğimiz (Bediüzzaman'ın ifadesiyle) madde-i lâtifeye muhtaçtır. O madde-i latifenin zerrelere (atomları) havada, toprakta, suda dağılmış bir halde iken sanki emir almışlar gibi kasıtlı hareketi hatıra getirir bir tarzda toplanıyorlar. Vücuda girdikten sonra her bir zerre gideceği yeri bilir gibi hikmetli şekilde vazife yapıyorlar. Bunun yanı sıra tek bir şeyden her şeyin yani; bir topraktan bütün bitkiler ve meyvelerin, sudan bütün hayvanların, basit bir yemekten insanın bütün uzuvlarının ve organlarının icad edildiğini görüyoruz. Bunun yanı sıra her şeyin tek bir şey yapıldığını yani; yediğimiz çeşitli yemeklerin mahsus bir cilt, kan, kıkırdak, doku, saç vs. yapıldığını görüyoruz. İşte bu şekilde insanın kainata dağılmış olarak bulunan zerrelere (atomlarını) çok uzak yerlerden bir araya getirip, toplayıp, terkip ederek insanı inşa eden kudrete, öldükten sonra yine kainata dağılan zerrelere toplayarak insanı inşa etmek ağır gelemez. Bediüzzaman, Kur'an'ın “De ki: Onu hiçten bu derece hikmetli bir surette kim inşa etmişse, Odur ki onu ahirette diriltecektir”¹⁴⁷ mealindeki ayetin bu hakikate

---

¹⁴⁵ *Sözler*, s. 67,525

¹⁴⁶ Koçar, a.g.e. s. 209

¹⁴⁷ Yâsîn, 36/79

işaret ettiğini, Kur'an'ın bu ayette temsili bir kıyas yaptığını söyler. “O sizi halden hale sokarak yarattı”¹⁴⁸ mealindeki ayeti de delil olarak alır. Müellif, “Halkı önce yaratan, sonra tekrar diriltecek olan O'dur; bu ise O'nun için daha da kolaydır.”¹⁴⁹ mealindeki ayeti şu misalle açıklar: Askerler ilk defa askere başladıklarında içtima için toplanmaları gerektiğinde nasıl sıra olacaklarını, kim kimin arkasında, yanında olacağını bilemez. Bunu birkaç kez toplanıp dağıldıktan sonra tam öğrenirler. Belli bir süre sonra askerlere içtima için toplanmaları emredildiğinde artık kısa bir süre içinde zorlanmadan herkes yerini kolayca bulur. İşte aynı bunun gibi dünya hayatında birbirine ünsiyet eden zerrelimizin (atomlarımız) ölümle dağılmalarının ardından İsrail a.s.'in sûru ile tekrar toplanmaları ilkinden daha kolaydır. Müellif bu izahından sonra bütün zerrelere toplanmalarına da gerek olmadığını ifade eder. Hadiste “acbü'z-zeneb” tabir edilen nüveler ve tohumlar hükmünde bulunan aslî zerrelere ikinci neş'e (inşa) için yeterli olduğunu, Sani-i Hakim'in insan bedenini bu asli zerrelere üstüne bina edeceğini söyler.¹⁵⁰

2. Ebedi Saadeti Verecek Fail Muktedir midir?

Said Nursi, bu sorunun cevabını verirken “Sizin yaratılışınız da, diriltilişiniz de tek bir kişinin yaratılıp diriltilmesi gibidir”¹⁵¹ ayetini hareket noktası alır. Allah'ın kudret sıfatıyla ilgili olarak üç özelliğinin açıklamasını yaparak meseleyi izah eder. Müellif bu ayet-i kerimenin tefsirinde, Sani-i Zülcelal'in gözümüzün önünde baharı bir çiçek kolaylığında yarattığını söyler. Muhteşem bir saltanatı bulunan galaksiler muntazam bir ordu gibi emrine itaat eden bir zat hakkında ikinci dirilişi nasıl yapacak denilir mi diye sorar. Madem baharı bir çiçek kolaylığında yaratıyor, haşr-i azamı da bir bahar kolaylığında yaratacağını söyler. Sonra üç meselede bu iddiasını delillendirir. Şöyle ki:

Ezeli kudret, Allah'ın zatının bir gereğidir ve sınırsızdır. Çünkü Allah'ın kudreti zatîdir. Arizî değildir. Bir şey zatî ise, arizî değilse o şeye zıddı müdahale edemez.

---

¹⁴⁸ Nûh, 71/14

¹⁴⁹ Rûm, 30/17

¹⁵⁰ *Sözler*, s. 522, 524

¹⁵¹ Lokmân, 31/28

Çünkü bu durumda cem-i zıddeyn lazım gelir. Bu ise imkânsızdır. Allah'ın kudreti madem zatîdir, bu durumda zıddı olan acz ona müdahale edemez. Madem acizlik o kudretin içine giremez; o zaman o kudretin içinde mertebeler olamaz. Demek asıl ve zatî olan bir şeyde mertebeler yoktur. Çünkü mertebeler zıtlarının müdahalesi ile ortaya çıkar. Mesela sıcaklık dereceleri soğğun müdahalesi ile; güzelliğin mertebeleri çirkinliğin müdahalesi ile; ışığın şiddeti karanlığın müdahalesi ile anlaşılır. Madem Allah'ın kudretinde mertebeler bulunamaz; en küçük en büyüğe eşit olur. Bir baharı yaratmak bir çiçek kadar O'na kolay olduğu gibi, haşri getirmek de bir baharı yaratmak kadar O'na kolaydır. Eğer sebeplere isnat edilse bir çiçek bir bahardan zor olur.¹⁵²

Said Nursi, kudretin nispetinin kanunî olduğunu söyler. Yani yukarıdaki paragrafta da ifade ettiğimiz gibi çoğa-aza, büyüğe-küçüğe bir bakar. Müellif bunu kudretle ilgili altı kanunla izah eder: Şeffafiyet, mukabele, müvazene, intizam, tecerrüd ve itaat kanunları. Bunların her birini de misallerle açıklar:

Şeffafiyet sırrına güneşi misal getirir. Zaten Bediüzzaman bu tarz müşkül meselelerin izahında genelde güneş ve nur misallerini kullanır. Güneşin aksi koca deniz yüzüne yansıdığı gibi, aynı şekilde yedi rengiyle ve ziyasıyla bir damlaya da yansır. Diğer ifadeyle güneşin tecelli etmesi açısından bir katre ile koca denizin yüzü eşittir.

Mukabele sırrını şöyle bir misal getirerek açıklamaya çalışır: insanların oluşturduğu bir dairenin ortasında bulunan şahsın eline bir mum verdiğimizde ve dairede bulunan herkesin elinde bir ayna olduğu farz edilse; aynalar, o mumun ışığını almada eşittirler.

Müvazene sırrı şu misalle güzel bir şekilde anlatılır: Çok büyük, aynı derecede hassas bir terazi bulunsa iki kefesine iki yumurta veya iki dağ konulsa; hangisi konulursa konulsun sarf olunacak aynı kuvvet ile terazinin bir kefesini aşağıya biri yukarıya çıkar.

---

¹⁵² *Sözler*, s. 91, 526

İntizam sırrı: En büyük bir gemi bir oyuncak gibi döndürülebilir.

Tecerrüd sırrı: her şeyin kendine has bir mahiyeti vardır. Zahirdeki farklılıkları mahiyetine zarar vermez. Mesela bir mikrop, gergedan gibi hayvanlara has özellikleri taşır.

İtaat sırrı: Bir komutan “arş” emriyle bir askeri yürüttüğü gibi, aynı emirle bir orduyu da yürütür. İşte bütün kâinatın “Kün” emrine itaati, bir tek nefer hükmünde olan bir zerrenin (atomun) itaati gibidir. Müellif, lâtif suyun, demirin içindeyken “don” emrini aldığı vakit, demiri parçalamasının itaat sırrının kuvvetini gösterdiğini belirtir.

İşte bu altı misal; noksan, sınırlı olan mümkinat’ın fiillerinde bu şekilde açıkça görünse; sınırsız ezeli kudrete nispeten her şeyin eşit olduğu anlaşılır. Bediüzzaman, failin muktedir olduğunun bu şekilde açıkça anlaşıldığını ifade ettikten sonra dünyanın tahribinin mümkün olup olmadığı; mümkünse bunun vuku bulup bulmayacağı sorularına cevap arar.

Said Nursi, kâinatın ölümünün mümkün olduğunu söyler. Çünkü gelişme ve büyüme kanununa tabi olan her şeyin fitri bir ömrü olduğunu söyler. Tekemmül kanununa tabi olan şeyler ölümün pençesinden kurtulamazlar. Bu bir kanundur. İnsan, küçük bir alem olduğu, ölümden kurtulamadığı gibi; alem de büyük bir insandır. O da ölecek, haşir sabahıyla tekrar dirilecektir.

Dünyanın ölümünün vuku bulmasının delili ise, bütün semavî dinlerin “icmâ”sı, bütün selim fitratların şehâdetidir. Ayrıca daha önce ifade ettiğimiz gibi, kainattaki değişim ve teğayyürün gidişatı da dünyanın ölümünün vaki olacağına işaret eder.

Ölecek âlemin dirilmesinin mümkün olup olmadığı, mümkünse vuku bulup bulmayacağı şeklindeki soruya kısaca şöyle cevap verir: Daha önce ispat ettiğimiz gibi kudrette noksan yoktur. Haşri gerektiren sebepler ise gayet kuvvetlidir. Yeniden diriliş mümkünattandır. Mümkün bir meselenin gayet kuvvetli muktazisi

var ise, failin kudretinde noksan yok ise; ona mümkün değil, vâki nazarıyla bakılabilir.

Bu mümkün vaki olacaktır. Buna delil; başta Kur'an-ı Kerim bütün mukaddes kitapların icmâsı, Cenab-ı Hakkın bütün isim ve sıfatlarının delâletidir. Bunun yanı sıra Allah (cc) bütün gönderdiği peygamberler ile bu hayattan sonra başka bir hayatın geleceğini vaat etmiştir. Madem vaat etmiştir, elbette getirecektir. Çünkü hulfu'l-vaad O'nun hakkında muhaldir.

Said Nursi, “Korkunç bir ses onlara yetti”¹⁵³ ve “Kıyametin gerçekleşmesi ise göz açıp kapayıncaya kadar”¹⁵⁴ meallerindeki ayetlerin haşrin bir anda zamansız vücuda geldiğini gösterdiklerini, dar akılların bunu kabul edebilmek için misale ihtiyacı olduğunu ifade ettikten sonra bunu şöyle izah eder:

Müellif, haşirde ruhların cesetlere gelmesi, cesetlerin ihyası ve inşası şeklinde üç mesele olduğunu zikrettikten sonra bunların her birini misallerle ayrı ayrı izah eder.¹⁵⁵

Ruhların cesetlere bir anda gelmesinin örneği; istirahat için dağılmış bir ordunun fertlerinin yüksek sesli bir borunun çalınmasıyla bir anda toplanmalarıdır. Bediüzzaman, İsrail'in surunun ordunun borazanından aşağı olmadığı gibi, ezel canibinden gelen “elestü bi rabbiküm” sorusuna “belâ” cevabını veren ruhların ordunun fertlerinden binler derece daha itaatkâr olduğunu söyler.

Cesetlerin ihyâsına örnek ise; bir trafo merkezinden düğmeye basılması ile yüz binlerce elektrik lambaları bir anda yanıyorlar. Madem Cenab-ı Hakk'ın elektrik gibi bir mahluku bu keyfiyete mazhar oluyor, haşirde bütün cesetlerin bir anda ihyası akıldan uzak değildir.

Bediüzzaman, cesetlerin bir anda inşasına misal olarak, her baharda kısa bir zaman içinde kışta ölmüş canlıların yeniden dirtilmesini misal olarak verir.

---

¹⁵³ Yâsîn, 36/29

¹⁵⁴ en-Nahl, 16/77

¹⁵⁵ *Sözler*, s. 112

Mesela sinek taifesinin birkaç gün zarfında sadece bir baharda yaratılan fertlerinin sayısının Âdem zamanından kıyamete kadar yaratılan ve yaratılacak insan sayısından fazla olduğunu söyler. Dolayısıyla haşirde bütün insanların bir anda inşası akıldan uzak görülmemelidir.¹⁵⁶

Said Nursi, haşir meydanının yeri konusunda; dünyanın güneşin etrafında çizdiği yörüngenin haşir meydanının sınırlarını çizdiğini söylemektedir. Dünyanın güneş etrafında çizdiği yörünge gelişigüzel değildir. Bu yolculuğu esnasında manevî mahsullerini bu meydana bırakır. Nursi'ye göre dünya bir çekirdek; haşir meydanı içindekilerle beraber bir ağaç, bir sümbül ve bir mahzendir.¹⁵⁷

Said Nursi, seleflerinden farklı olarak ahiretin varlığına delil olarak “hayat”ı söyler. O'na göre kâinatın en mühim neticesi ve yaratılış hikmeti hayattır. Madem hayat bu kâinatın en büyük neticesi ve en kıymetli meyvesidir. Elbette bu hayatın da kâinat kadar büyük bir neticesi ve meyvesi bulunması gerekir. Çünkü ağacın neticesi meyve olduğu gibi, meyvenin de çekirdeği vasıtasıyla neticesi, gelecek bir ağaçtır. Demek ebedi hayat, meyvenin meyvesidir. Nursi, bu hayatın gayesi ebedi hayat olduğu gibi, bir meyvesinin de, o hayatı verene karşı şükür, hamd, ibadet ve muhabbet olduğunu söyler. Şükür, hamd, ibadet ve muhabbetin neticesi de ebedi saadettir. Netice olarak; madem dünyada hayat vardır, elbette insanlardan hayatın sırrını anlayanlar ve hayatını sû-i istimal etmeyenler, ebedi bir yerde sonsuz bir saadete erişeceklerdir.¹⁵⁸

Peki, niye bu hayatın neticesi ebedi hayattır? Nursi'nin bu meseleyi, daha önce olduğu gibi, Allah'ın Adil, Hakîm, Rahman, Rahim, Vedûd, Kerim, Cemil, Cevvâd, Celîl, Bâkî, Hakk gibi isim ve sıfatlarına dayandırdığını; hikmet ve adalet delillerini öne çıkardığını görüyoruz. “Bir yaratıcının olduğunu ve O'nun bu sıfatlara sahip olduğunu nereden anlıyoruz” şeklinde bir soru sorulursa daha önce ifade ettiğimiz gibi bunu kâinattaki icraatlarından, fiillerinden anlıyoruz. Gözümüzün önünde her an yapılan bu fiilleri inkâr etme lüksümüz yoktur. Bu

---

¹⁵⁶ *Sözler*, s. 113

¹⁵⁷ Nursi, Said, *Mektubat*, İst. Envar Neşriyat, 2005, s. 38

¹⁵⁸ Nursi, Said, *Lem'alar*, İst. Envar Neşriyat, 2005, s. 330, 334

filleri tabiata, kör tesadüfe, sebeplere vermemizin imkânsız olduğunu müellif eserlerinin birçok yerinde ispat etmiştir. Konumuz dışında olduğu için girmiyoruz.

Allah'ın yukarda saydığım isim ve sıfatlarının “hayat” ile bağlantılı olarak niye ebedi hayatı gerektirdiği meselesine gelirsek, bunu daha önce izah ettik. Yeri geldiği için tekrar özet olarak Nursi'nin bu konuya getirdiği izahlara bakalım. İnsana verilen kabiliyetlere baktığımızda çok yüksek olduğunu görüyoruz. Öyle ki, o kabiliyetlerin oldukça az bir kısmı bu dünya hayatında kullanılıyor. Ebedi hayat olmazsa bu kabiliyetler hiç kullanılamayacak demektir. Bu ise manasız olur. Çünkü hiç kullanılmayacak bir kabiliyetin yaratılması abestir, gereksizdir. Sonsuz hikmet sahibi olan yaratıcı bundan münezzektir. Sermaye olarak mesela bir serçe kuşundan yüzler defa daha yüksek olan insan, ebedi hayat olmazsa serçe kuşundan binler derece daha bedbaht bir dereceye düşer. Akıl, o kişiye bir işkence aletine döner. Çünkü akıl geçmişten üzüntüler, gelecekte endişeler taşır. Vicdanı o kişiye azap eder. Çünkü vicdan ebedden ve ebedi bir sevgiliden başkasıyla tatmin olmaz.

Yaratıcının insanın hizmetine sunduğu bu kadar nimetin şahadetiyle yaratıcı kendini tanıtmak ve sevdirmek istiyor. Kendini sevdirmek istemesiyle beraber fitraten kendini seven insan ruhunu yokluğa atmakla ebedi olarak kendine gücendirmek ve düşman etmek elbette o Zat'a yakışmaz. Böyle bir çirkinlikten ve zulümden uzaktır. Ebedi bir hayatın ve saadetin olmayacağı düşüncesi akıl, kalp ve vicdan cihetiyle insanı elem ve üzüntü içinde bırakır. Bütün bunlar Allah'ın rahmet, kerem ve şefkatine uygun düşmez. İnsanın en büyük isteği, en ehemmiyetli arzusu “bekâ”dır. Midenin cüz'i arzu ve duasını işitip ona rızık gönderen yaratıcı, insanın en büyük arzu ve duasına ilgisiz kalması mümkün değildir. Bu kâinattaki bu kadar büyük masraflar, bu haşmetli saltanat, sadece bu kısacık dünya hayatı için olamaz. Bunların arkasında büyük maksatlar olması gerektiğini akıl ihtar ediyor. Dünya hayatına dikkat ettiğimizde bütün mahlûkatın insana, yani insan hayatına hizmet ettiğini görüyoruz. Yani merkezde hayat (insanın hayatı) vardır. Bütün icraatlar insan hayatının devamına hizmet edecek şekilde tasarlanmıştır. Madem gözümüzün önündeki icraatların şahadetleriyle her şey insanın hayatına hizmet ediyor, insanın hayatı bu kadar önemli! Bu durumda

hayattan beklenen bir maksat olmalıdır. Aksi takdirde bütün bu icraatlar ve masraflar boşa olmuş olur.¹⁵⁹

II. SAİD NURSI'YE GÖRE YENİDEN DİRİLİŞ İNANCININ PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK ETKİLERİ

Said Nursi, eserlerinde ahiret inancının kişinin psikolojisi ve sosyal hayatı üstüne olan etkilerinden önemle bahseder. O'na göre yeniden diriliş inancı sürekli canlı tutulması gerekmektedir. Bu kişinin mutluluğu ve sosyal hayatın düzeni açısından fevkalade önemlidir. Nursi, daha küçük yaşlarında iken hayalen kendisine “sana bir milyon sene ömür, sonunda ise yokluğu; yoksa meşakkatli de olsa ebedi bir hayatı mı istersin?” şeklinde sorduğu soruya “cehennem de olsa edebilik isterim” şeklinde cevap verdiğini, en büyük geçici lezzetlerin bile insanın ebede karşı olan ihtiyacını tatmin etmediğini, onu mutlu etmeye yetmediğini söyler. Bediüzzaman'a göre haşir akidesine inanmak insanın ruhuna öyle büyük bir lezzet ve mutluluk verir ki, ebedi saadeti kazanabilmek için dünya hayatını feda etmeye bile değer.¹⁶⁰

Said Nursi, haşir akidesinin kişinin psikolojik hayatına olan diğer iki faydasını şu şekilde izah eder: İnsan, kendi başına gelen iyi şeylere sevindiği, olumsuzluklara üzüldüğü gibi; sevdiklerinin lezzetleriyle mutlu olur, onların üzüntüleriyle üzülür. İnsanın her vakit düşündüğü en ehemmiyetli endişelerinden biri mezara girme endişesi olduğu gibi, sevdiklerinin oraya girme endişesidir. Bazen sevdiği bir dostunu birkaç saat görmek için büyük zahmetlere giren insana, ölümle dostlarından ayrılmak çok üzüntü verir. İşte tam burada ahirete iman akidesi imdada gelerek o kişiye sevdiklerinden ayrılığın sonsuza dek olmadığını, onlara

---

¹⁵⁹ *Lem'alar* s. 333; *Sözler*, s. 106, 108

¹⁶⁰ Nursi, Said, *Şualar*, İst. Envar Neşriyat, 2004 s. 222

kavuşacağını ihtar eder. Cennet lezzeti gibi manevi bir sevinci ruhunda yaşattırır.¹⁶¹

İnsanın kabiliyetleri, hayalleri ve emelleri çok geniştir. Cennete kadar uzanır. İnsanın diğer mahlûklar üstündeki rütbesi bu geniş kabiliyetleri ve küllî ubudiyeti cihetiyledir. Bu yüksek hasletlere sahip olan insanın ölü ve yok olan geçmiş ve gelecek zamanın ortasında sıkışması ona elem verir. İnsanlığa layık bir şekilde yaşamasını engeller. Akıl cihetiyle mahlûkatın en aşağısına düşeceği sırada ahirete iman imdadına yetişir. Onun mezar gibi dar olan zamanını bütün geçmiş ve gelecek zamanları içine alan; âlem-i ervahtan, ezelden ebede kadar uzanan çok geniş bir zamana döner. Dünya hayatının kısa ve fani olduğunu bu vesile ile hatırlar. Ebedi hayata ait büyük hizmetleri dünyanın cüz'î işlerine alet etmez. İnsanlığa layık bir şekilde yaşar.¹⁶²

Said Nursi, ahiret inancının çocuklara, yaşlılara, gençlere, hastalara, aile hayatına olan etkilerini ve faydalarını ayrı ayrı ele alır. İnsanlığın dörtte birini teşkil eden çocukların ancak ahiret inancıyla insanlığa layık bir şekilde yaşayabileceklerini söyler. Çevresinde ölen sevdiklerinin ve arkadaşlarının, çocuğun nazik dimağında büyük etki yapacağını, bu tesirden ancak ahiret inancıyla kurtulabileceğini söyler. Nursi, ahirete imanın dersiyle o çocuğun şöyle söyleyeceğini der: “Bu kardeşim veya arkadaşım öldü. Cennetin bir kuşu oldu. Bizden daha iyi keyif eder, gezer. Annem öldü, fakat Allah’ın rahmetine gitti. Yine beni cennette kucağına alıp sevecek. O şefkatli anneciğimi görebileceğim.

Yine insanların dörtte birini teşkil eden ihtiyarlar, yakında hayatlarının sönecek olmasına, toprağın altına girecek olmalarına, güzel ve sevimli dünyalarının kapanacak olmasına karşı teselliyi ancak ahirete imanda bulabilirler. Ahirete iman manen onlara der: merak etmeyiniz. Sizin önünüzde ebedi bir gençlik var. Akraba ve dostlarınızla sevinçlerle görüşeceksiniz. Yaptığınız bütün iyilikleri muhafaza edilmiş olarak bulacak, karşılıklarını alacaksınız.” Yoksa ahirete iman olmasaydı,

---

¹⁶¹ Nursi, Said, *Asay-ı Musa*, İst. Envar Neşriyat, 2005, s. 41

¹⁶² a.g.e. s. 41

o muhterem büyükler öyle büyük elem çekeceklerdi ki, bu dünya hayatı onlara zindan olacaktı.¹⁶³

Hastalar, musibet zedeler, ağır ceza alan mahkûmlar için ahirete iman çok büyük teselli kaynağıdır. Hastalar, ahirete iman olmasa idi her vakit hastalığın ihtarıyla gözü önüne gelen ölüm korkusuna karşı dayanamazlardı. Haksız olarak ceza alan mahkûmlar ve haksızlığa maruz kalanlar, ancak ahirette gerçekleşecek ilahî adaletin tesellisiyle ferah bulabilirler. Yine afetlerde eşini-dostunu, çoluk çocuğunu, boşu boşuna malını feda eden musibet zedeler ancak kaybettiği sevdiklerini ahirette görebileceği, zayi ettiği malının sadaka hükmüne geçtiği düşüncesiyle rahatlayabilirler.¹⁶⁴

İnsanların üçten birini teşkil eden, duygularına mağlup, hissiyatları galeyanda olan gençler ahirete imanı kaybetseler, cehennem azabını hatırlamasalar insanların malı, ırzı ve rahatları tehlikeye girer. Bu durumdaki genç, bir canavara dönüşebilir. Ancak Allah'a ve ahirete imanla aklını başına alır. "Gerçi devletin polisi beni görmüyor. Fakat cehennem gibi bir zindanı bulunan bir Sultan'ın memurları beni gözetliyor ve hareketlerimi kaydediyor. Ben başıboş değilim. Hem ilerde ben de ihtiyar ve zayıf olacağım" diyerek, zulmedeceği insanlara karşı şefkat hissetmeye başlar.¹⁶⁵

Said Nursi, herkesin küçük bir dünyasının, hatta küçük bir cennetinin aile yuvası olduğunu, aile hayatındaki hakiki mutluluğun da ancak ahiret inancıyla gelebileceğini söyler. Eğer ahirete iman o aile fertlerinde olmazsa her biri alakadar olduklarına karşı şefkatleri ve muhabbetleri derecesinde elem çeker. Mesela anne-baba evlatlarının tehlikelere maruz kaldıklarını gördükçe endişeler ve azaplar çeker. O hane halkında ahirete iman olsa aralarındaki şefkat, muhabbet gibi hasletler daha ulvî bir şekle girer. Mesela kişi, eşinin ebedi hayatta da kendisine hayat arkadaşı olacağı düşüncesiyle onu daha derinden ve daha ulvî bir muhabbetle sever, kusurlarına bakmaz.

---

¹⁶³ *Şualar*, s. 225

¹⁶⁴ *Asay-ı Musa*, s. 43

¹⁶⁵ *Şualar*, s. 225

Bediüzzaman, buradan kıyasla şehir ve memleket dairelerinin büyük birer hane olduklarını söyler. Ahirete iman bu geniş hanede hükmederse samimi hürmet, ciddi merhamet, karşılıksız muhabbetin artacağını söyler.¹⁶⁶

Said Nursi, cehennem inancının, cennet nimetlerinin lezzetini korkusuyla kaçırmadığını, çünkü Allah'ın rahmetinin o korkan adama “gel, tövbe kapısından gir!” dediğini söyler. Bu şekilde cehennem; -bir şeyin zıddının, onu tarifte bazen daha etkili olması- cihetiyle cennetin lezzetlerini anlamaya yardımcı olduğunu söyler. Ayrıca ilahi adaletin ve cehennem varlığı, mazlumun keyiflenmesine sebep olur. Nursi, cehennem varlığının kâfirler için bile rahmet olduğunu iddia eder. Çünkü cehennemde de olsa varlıkta kalmak, yok olmaktan iyidir. Kâfirin, kendisiyle beraber bütün sevdiklerinin yok olacağı düşüncesi, o kâfir için daha büyük manevi bir azaptır. Ayrıca cehennem yokluğu aynı zamanda cennetin, dolayısıyla ebedi hayatın yokluğu anlamına gelir ki, bu çok daha büyük bir zulüm, adaletsizlik ve daha önce ispat edildiği gibi abestir. Bediüzzaman, her halde kâfirin, cehennem vücuduna rıza göstermesi gerektiğini söyler.¹⁶⁷

Nursi, şiddetli cehennem azabının hadsiz rahmet, hakiki adalet ve ölçülü hikmete kesinlikle ters olmadığını ifade eder. Bilakis rahmet, hikmet ve adalet, cehennem vücudunu gerektirir. Mesela yüz masumu parçalayan bir zalimi öldürmek; adalet içinde masumlara bir rahmettir. O zalimi affetmek yolsuz bir merhamete mukabil, mazlumlara yüzer merhametsizliktir. Aynı bunun gibi kafir; Allah'ın isimlerinin hukukuna inkar ile tecavüz, o isimlere şahadet eden mevcudatın şahadetlerini yalanlamakla onların hukukuna tecavüz, mevcudatın yaratıcıya karşı vazifelerini yalanlamak, onları boş, abes, gayesiz saymakla hukuklarına tecavüz ederek hadsiz bir zulüm eder. Kâfir Allah'ın isimlerinin ve mevcudatın hukuklarına tecavüz etmekle kalmaz, aynı zamanda Allah'ın izzet, azamet ve celalini dehşetli bir şekilde rencide eder. Müellif, bunu şöyle bir misalle açıklar: serseri, asi, zalim bir adam o memleketin izzetli hâkimine “beni hapse atamazsın ve yapamazsın” diyerek izzetine dokunsa, o şehirde hapisane olmasa

---

¹⁶⁶ *Şualar*, s. 227

¹⁶⁷ a.g.e. s. 230

bile, hâkim sadece o edepsiz için bir hapisane yaptırır ve onun içine atar. Demek cehennem, Allah'ın izzet, azamet, celal, rahmet ve adaletinin gereğidir.¹⁶⁸

Said Nursi, kelim âlimleri arasında tartışmalı bir konu olan cehennem ve azabının ebediyeti meselesinde, cehennem ve azabının ebedî olduğunu söyler. Bu iddiasını şu şekilde delillendirir: Yukarıda izah ettiğimiz gibi küfür, hadsiz hukuklara hadsiz bir tecavüzdür. Öyle ise hadsiz bir azabı gerektirir. Bunu şöyle bir misalle açıklar: Kişi, hiddetine mağlup olup bir dakikada cinayet işler. Bir dakikada işlediği cinayete mukabil on beş sene (sekiz milyon dakika) hapis yatmasını şu dünyadaki kanunlar adalet olarak görür. Bir küfür, bin katlı gibidir. Çünkü en azından Allah'ın bin esmasının hukukuna tecavüzdür. Bu dünyadaki kanunların ölçüsüyle bir dakika ömrünü küfürde geçiren birine sekiz milyar dakika ceza gerekir. Bir sene ömrünü küfürde geçiren üç triyon seneye yakın azabı hak eder ve ebedi azaba mazhar olur.¹⁶⁹

---

¹⁶⁸ *Şualar*, s. 230

¹⁶⁹ a.g.e. s. 231

SONUÇ

Buraya kadar ahirete imanın önemini, Kur'an'ın yeniden dirilişe dair delillerini, Râzî ve Gazzâlî'de haşrin ispatını özet olarak, Said Nursi'de haşrin ispatına dair delilleri tafsilatlı olarak, son olarak yeniden diriliş inancının psikolojik ve sosyolojik faydalarını izah etmeye çalıştık.

Çalışmamız sırasında Nursi'nin görüşlerinin büyük oranda Râzî, özellikle Gazzâlî ile paralellik arz ettiğini gördük. Mesela Nursi'nin, haşrin naklî bir mesele olması yanında aklın da bu konuda bir hükme varabileceği, yeniden dirilişin keyfiyeti, ruh-beden ilişkisi konularındaki fikirleri, yeniden dirilişin en kısa bir zamanda vuku bulacağına izahındaki delilleri, Gazzâlî ile aynıdır. Bunun yanı sıra bu meseleleri izah ederken, Gazzâlî gibi mantık ilminin kurallarına sıkça başvurur.

Said Nursi, haşrin ispatında Kur'anî delilleri öne çıkarır. Referans olarak hadislerle hemen hiç başvurmaz. Naklî delillerden ziyade aklî delillere öncelik verir. Hiç şüphesiz bunda, yaşadığı asırda pozitivist, determinist ve materyalist fikir akımlarının hakim olmasının etkisi vardır.

Nursi, eserlerinde genel olarak sistematik bir metot izlemediği halde haşirle ilgili iki risalesi (10. ve 29. sözler) kısmen sistematiktir. Bununla beraber haşirle ilgili fikirleri, eserlerinin her tarafında serpiştirilmiş bir halde bulunmaktadır. Hayatının ilk yıllarındaki eserlerinde haşre dair özet yazmış, kendi ifadesiyle ikinci Said döneminde bu yazdıklarını detaylandırmıştır.

Farklı fikirlere yer vermemiş, muhalif fikirleri söylemeden cevaplarını vermiştir. Her tabakadan insanlara hitap edebilmek için misal ve temsillere sık başvurmuş, akademik bir dil kullanmamakla birlikte, Osmanlıca kelime ve terkipleri çok kullanmıştır. Felsefî bir anlatımdan ziyade, kalplere etki etmeyi hedefleyen iknaî bir metodu vardır. Gazzâlî gibi meselenin ahlakî boyutlarını da ele almıştır.

Mezhepler arasındaki tartışmalara girmemiştir. İzahlarında pozitif bilimlerin verilerinden yararlanmıştır.

Said Nursi'nin eserlerindeki haşirle ilgili delilleri dört ana başlık altında toplamamız mümkündür. Bunlar, insanın sahip olduğu istidatlar ve ebede karşı olan iştiyakı alt başlıklarından oluşan “enfüsî delil”; kâinatın kıyamete doğru gidişinin kevnî delilleri ile her şeyde geçerli olan devam ve istimrar kanunundan oluşan “afakî delil”; Kudret-i İlahiyye, hikmet ve adalet delillerinden oluşan “iman-ı billâh delili”; ferdî ve sosyal menfaatlerden oluşan “menfaat delili”dir.

Bediüzzaman, eserlerinde kelimî tartışmaların tafsilatlarına girmek yerine haşir akidesini ihya etmeyi hedeflemiştir. Mücerret mantık ve aklî istidlalin yanı sıra, kâinattan alınan delillerle bu akideyi ispatlamaya çalışmıştır. Her bir iman rûknünün diğer rûknleri takviye etmesi noktasından hareketle haşri, imanın diğer rûknleri üzerine bina etmiştir.

Said Nursi, yeniden dirilişle ilgili konuları işlerken klasik Ehl-i sünnet çizgisini takip etmiştir. Farklı bulduğumuz özellikleri; Kur'an'daki aklî delilleri dönemin pozitif bilimlerinin verileriyle işlemesi, gayb âlemini şehadet âleminden misaller vererek anlatması gibi delillerindeki çeşitlilik, her seviyeden insana hitap edebilecek bir üslûpla yazılması, aklın yanı sıra kalp, ruh gibi diğer duygu ve melekeleri tatmin etmesi, özetle üslûbundaki orijinallik ve ikna gücünün yüksek olmasıdır.

BİBLİYOGRAFYA

BUHARİ, *Sahîhü'l-Buhari*, İst. 1992

EBÛ DAVUD, *es-Sünen*, İst. 1992

GAZALİ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *Tehâfütü'l-Felâsife*, çev. Bekir Karlığa, İst. Çağrı yay. 1981

_____, *Kimyay-ı Saadet*, çev. Ali Fikri Yavuz, İst. Merve yay. 1981

İBN MACE, *es-Sünen*, İst. 1992

KAYA, Enver, *Gazali ve Filozoflara Göre Haşir*, (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Kayseri, 2002

KILAVUZ, Saim, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, İstanbul Ensar Neşriyat 2006

KOÇAR, Musa, *Eleştirel Açıdan Said Nursi'nin Kelamî Görüşleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), İst. 1999

MÜSLİM, *Sahihu Müslim*, İst. 1992

NESÂÎ, *es-Sünen*, İst. 1992

NURSİ, Said, *Asay-ı Musa*, İst. Envar Neşriyat, 2005

_____, *Barla lahikası*, İst. Envar Neşriyat, 2004

_____, *Lem'alar*, İst. Envar Neşriyat, 2005

_____, *Lem'alar (Osmanlıca)*, İst, Envar yay. 1996

_____, *Mektubat*, İst. Envar Neşriyat, 2005

_____, *Sözler*, İst. Envar Neşriyat, 2005

_____, *Şualar*, İst. Envar Neşriyat, 2004

_____, *Tarihçe-i Hayatı*, İst. Envar Neşriyat, 2005

RAZİ, Fahreddin, *el-Muhassal*, çev. Hüseyin Atay, TC. Kültür Bakanlığı

TİRMİZİ, *es-Sünen*, İstanbul, 1992

TOPALOĞLU, Bekir - YAVUZ, Şevki - ÇELEBİ, İlyas, *İslamda İnanç Esasları*, İstanbul Çamlıca yay. 2006

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İst.